

Ep! No badis!

**Guia pedagògica per a la prevenció
de l'abús sexual
i altres maltractaments infantils**

**Programa per a Cicle Mitjà i Cicle Superior
Guia per a pares i mares**

Equip del Programa

**José-Manuel Alonso Varea
Pere Font Cabrè
Asun Val Liso**

Avaluació

Josep Rodriguez-Roca

Aquest programa ha comptat amb el suport de la **Diputació de Barcelona**, i s'ha realitzat als municipis de **Cerdanyola del Vallès** i de **Vic**.

Aquest treball ha estat guardonat amb el

12è Premi Ferran Salses i Roig

en l'edició de l'any 2000

El jurat del Premi ha estat compostat per:

Ajuntament de Rubí

Diputació de Barcelona

Departament de Sanitat de la Generalitat de Catalunya

Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears

© 1999 **José Manuel Alonso Varea, Pere Font i Cabré, Asun Val Liso**

© Actualització de la versió electrònica en format PDF, setembre 2001.

Notes

- Aquest és un material educatiu de **lliure distribució** per acord dels autors, i es pot fer servir amb finalitats educatives o formatives, sense ànim de lucre. Qualsevol altre ús ha de ser consultat directament als autors.
- Aquesta obra està protegida en el **Registre de la Propietat Intel·lectual**. Si es fa servir aquest material, es prega citar la referència dels autors.
- Es pot descarregar un **resum complet de l'experiència** a:
 - www.bienestarsocial.net
 - www.ictnet.es/+iesp/documents

Si voleu contactar amb nosaltres

Equip tècnic

José Manuel Alonso Varea

Psicòleg.

Consultor en benestar social

Telèfon: 93 221 36 50

Email: josem@alonsovarea.com

Pàgina web: www.alonsovarea.com

Pere Font i Cabré

Psicòleg. Director de

l'Institut d'Estudis de la Sexualitat i la Parella

Telèfon: 93 457 24 29

Email: pfont@copc.es

Pàgina web: www.ictnet.es/+iesp

Asun Val Liso

Psicòloga. Treballadora social

Consultora en temes de salut i benestar

Telèfon: 626 67 29 70

Email: asunval@arrakis.es

Avaluació

Josep Rodríguez Roca

Professor associat del Departament de Metodologia de les Ciències del Comportament de la Universitat de Barcelona.

Telèfon: 93 312 50 93

Email: jrroca@psi.ub.es

Pàgina web: www.bienestarsocial.net

Agraïments

A totes i tots els professionals que han participat en els cursos, els pares i les mares, els nens i nenes, i a totes les persones que han fet possible aquest programa, i a

Coordinadores de Serveis Socials

Carme Espuña (Cerdanyola), **Trini Nogué** (Vic)

Equip local Ep! No badis! Cerdanyola

Carme Checa (Coordinadora Equip Local) (SSAP Ajuntament Cerdanyola), **Roser Alcaraz** (Dinàmica Educativa Ajuntament Cerdanyola), **Joan Pere De Arcos** (Equipo Assessorament Pedagògic), **Elena Domènech** (Salut Pública Ajuntament Cerdanyola), **Montse Suárez** (Equip Protecció Infantil).

Equip local Ep! No badis! Vic

Elisabet Franquesa (Coordinadora Equip Local) (SSAP Ajuntament Vic), **Antoni Alcántara** (Mossos d'Esquadra), **Neus Atseries** (Hospital General de Vic), **José Carvajal** (ABS Sur), **Fina Collell** (Equip Assessorament Pedagògic), **Xavier Ferres** (Jutjats), **Lluís Sarreta** (ABS Nort).

Escoles i mestres participants de Cerdanyola i Vic

EM La Sínia (Lidia Sinués, Dolors Lázaro, Pere de Llorens, Beatriz Crespo), **CEIP Turó de Guiera** (Elisabet Ramos, Isabel Merchán, Aurora Baigorri, Marcela Eloi, Marian Angeles Morlà, Montserrat Marcos), **CEIP Andersen-Balmes** (Elisabet Soria, Montse Falgueras, Marià Merin, Isabel Ferreruelo), **CEIP Dr. Salarich** (Andrés Castro, Candi Juan) (escoles experimentals). **CEIP Serraparera i CEIP Xarau CEIP, Guillem de Montrodon - Sant Miquel dels Sants** (escoles control)

Assessorament tècnic

Ferran Casas. Universitat de Girona. Institut d'Investigació per a la Qualitat de Vida

Col.laboració en l'avaluació

M. Lluisa Honrubia, Departament de Metodologia de les Ciències del Comportament. Facultat de Psicologia. Universitat de Barcelona.
Juan Pablo Duran, estudiant de Psicologia.

També volem agrair a la **Fundació Jaume Bofill** la donació dels vídeos *Sentir que si, sentir que no*, a les escoles experimentals.

Índex

Presentació	9
Característiques del Programa Ep! No badis!	10
La Guia pedagògica	11
El paper de l'escola en relació a la prevenció de l'abús sexual infantil.....	12
El paper del mestre	12
El paper dels pares i mares	13
El paper d'altres professionals.....	14
Què ens cal saber dels abusos sexuals a la infància?	16
Definició d'abús sexual infantil.....	17
Tipologia de l'abús sexual	19
L'estat de la qüestió a Catalunya.....	21
Falses creences al voltant dels abusos sexuals a menors.....	23
Perfil de l'agressor.....	25
Estratègies dels agressors	26
Perfil de la víctima	27
Factors de risc i de protecció	28
Elements per a la detecció de l'abús sexual	32
Com afecta l'abús sexual al menor?	34
Què fer si un/a alumne explica que és víctima d'abusos sexuals?.....	37
A qui dirigir-se davant la sospita d'un cas d'agressió o abús sexual?	40
Guia didàctica	43
Els programes de prevenció	43
Marc general de la proposta.....	47
La prevenció de l'abús sexual infantil i l'educació afectiva i sexual	49
<i>Concepció tradicional</i>	50

<i>Concepció actual</i>	50
<i>Característiques de l'educació afectiva i sexual</i>	51
La prevenció de l'abús sexual infantil i l'educació sobre els drets de la infància	54
Objectius del Programa Ep! No badis! a l'escola	56
Característiques dels continguts educatius.....	57
<i>Continguts conceptuals</i>	57
<i>Continguts procedimentals</i>	57
<i>Continguts actitudinals</i>	57
Continguts educatius del Programa Ep! No badis!.....	58
Avaluació.....	59
<i>Avaluació Inicial</i>	59
<i>Avaluació Formativa o de Procés</i>	59
<i>Avaluació Final</i>	60
Resum de l'avaluació de l'aplicació de la guia pedagògica a les escoles	61
Activitats	64
1. El nostre cos.....	67
2. Qui pot tocar el nostre cos?.....	71
3. Cançó: El meu cos és meu.....	73
4. Sentim que si o sentim que no.....	76
5. Petits consells per aprendre a dir no.....	78
6. Quan sentim que si i quan sentim que no	80
7. Els abusos sexuals.....	84
8. Pensar i decidir.....	87
9. Les agressions sexuals	89
10. Les tres preguntes de l'estrany	92
11. No obrir la porta als desconeguts	97
12. Recordeu la cançó?.....	100
13. Bons i mals secrets.....	105
14. Ajudar-se mutuament	108

15.	I si no et fan cas.....	111
16.	Agenda de la seguretat.....	113
17.	Mapa de la seguretat	115
	<i>Quadre resum</i>	118
	<i>Quadre de control</i>	120
	Qüestionari inicial	124
	Guia per a pares i mares	128
	Recursos educatius	138
	Bibliografia general.....	138
	<i>Per a educadors/es:</i>	138
	<i>Per a infants:</i>	138
	Altres programes de prevenció	139
	Bibliografia sobre educació afectiva i sexual.....	139
	Bibliografia sobre els drets de l'infant	139
	Revistes i altres publicacions.....	140
	Vídeos	140
	<i>En català</i>	140
	<i>En castellà</i>	140
	Referències a Internet	141
	Adreces generals.....	141
	Adreces específiques contra la pedofilia.....	142
	Adreces i Telèfons d'interès	143
	Adreces d'interès general	143

La prevenció de l'abús sexual a l'escola

Presentació

L'abús sexual infantil, de la mateixa manera que la resta de maltractaments, es constitueix com un fenomen que agredeix, directament, el concepte general de civilització i d'humanitat amb la que qualsevol poble intenta representar-se a si mateix.

Malauradament els maltractaments són una realitat, no tant sols en els països menys desenvolupats, sinó també en el nostre entorn social i geogràfic més immediat. Una realitat que ha existit sempre al llarg de la història, i de la qual cada cop mes es coneixen mes les seves conseqüències negatives.

Aquesta constatació, fonamentada en investigacions recents¹ i en les dades facilitades per la Direcció General d'Atenció a la Infància, del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya (veure pàgina 21), qüestiona la inèrcia d'una comunitat en pensar que en el seu sí aquests fets no es produeixen; així, per a molta gent, el primer posicionament respecte l'abús sexual és el de la negació: *això aquí no passa, l'abús és cosa dels altres*.

La permanència en aquesta posició, defensiva des del punt de vista psicològic, és alhora una de les explicacions respecte la dificultat de la detecció: no es detecta allò que *no existeix*.

Malgrat això, la negació del fet no modifica la realitat: a l'Estat Espanyol una nena de cada quatre o cinc i un nen de cada sis o set² pateixen o han patit alguna mena d'abús sexual al llarg de la seva infància. D'aquests casos, un 56% s'ha produït només una vegada, però en el 44% restant l'abús ha estat repetit de 2 a 25 vegades més. Si ens referim als adults, les xifres són també força esfereïdores, ja que prop del 15% de la població adulta³ ha estat víctima d'abusos sexuals al llarg de la seva infància, especialment en el període que va dels 7 als 14 anys.

L'abús sexual és, mes enllà de l'anàlisi d'aquestes xifres, una realitat de magnitud preocupant, no només per la seva major o menor prevalença, sinó per les conseqüències de tipus psicològic que es deriven d'aquests fets, afectant diverses àrees de la vida present i futura dels infants i dels adolescents que n'han estat víctimes. En aquest sentit, l'abús sexual ha de ser considerat com una forma activa de maltractament.

¹ López, F. (1995) **Prevención de los abusos sexuales de menores y educación sexual**. Amarú ed. Salamanca.

² Aquestes xifres no diferencien el tipus d'abús sexual. Per tant, inclouen des dels més lleus als més greus.

³ López, F. (1994) **Abusos sexuales a menores: lo que recuerdan de mayores**. Ministerio de Asuntos Sociales. Madrid.

Atesa aquesta realitat, la preparació i la capacitació dels infants per a la seva pròpia protecció, i en aquest cas concret, per a la prevenció dels abusos sexuals, es converteix en una necessitat de primer ordre. I més si tenim en compte que els adults no podem protegir-los constantment, ni de tots els perills. En canvi, si que els podem ajudar a prendre decisions sobre qüestions relatives a la seva pròpia seguretat a fi i efecte de que puguin protegir-se en determinades situacions i sàpiguen a qui i a on han de demanar ajuda si convé.

En aquesta línia, l'**Associació Catalana per la Infància Maltractada** i la **Diputació de Barcelona** van impulsar el **Programa Ep! No badis!** en relació a la prevenció de l'abús sexual i altres maltractaments infantils.

Característiques del Programa Ep! No badis!

La finalitat d'aquest programa és la de dissenyar i posar a prova un model de treball, d'abast municipal, que millori la detecció, la intervenció i la prevenció respecte l'abús sexual infantil i altres formes de maltractament.

En aquest marc de treball, **Ep! No badis!** fa referència a que els infants no baixin la guàrdia en qüestions relatives a la seva seguretat personal, però a que tampoc ho facin els pares i mares, els professionals que es relacionen amb infants o els mateixos responsables polítics amb responsabilitats en aquests temes.

Ep! No badis! s'estructura en base a 3 grans línies de treball dirigides a:

- ▶ Institucions i serveis municipals
- ▶ Professionals (del sector socio-sanitari, de la seguretat, etc.)
- ▶ Comunitat escolar (professorat, alumnes, pares i mares, personal no docent)

Entre les accions principals d'aquest Programa cal destacar la realització de cursos de formació per a professionals socio-sanitaris i per a professionals de l'ensenyament, així com el disseny i publicació de diversos materials formatius i de suport:

- ▶ Guia didàctica per a l'Educació Primària
- ▶ Guia per a professionals sobre l'abús sexual infantil i altres maltractaments
- ▶ Guia per a pares i mares. Com podem prevenir amb els nostres fills els abusos sexuals.

En el seu desenvolupament, el Programa compta amb la col·laboració de destacats professionals de diversos sectors relacionats, d'una o altra manera, amb el món dels infants.

També és de ressaltar com, a fi i efecte de que aquest programa pogués assolir els seus objectius amb les màximes garanties, es va comptar amb la col·laboració d'un equip d'experts avaluadors de la Facultat de Psicologia de la Universitat de Barcelona. Aquests van avaluar el disseny, l'aplicació del programa i els seus resultats a diferents municipis de la província de Barcelona, i en concret a través de la comparació de les escoles que van desenvolupar la guia pedagògica que aquí presentem amb d'altres que van servir de grup control.

La Guia pedagògica

La Guia pedagògica es constitueix com el material central tant del treball a dur a terme a l'escola, com de les activitats de formació del professorat.

En sentit ampli, aquesta guia es pot entendre com la suma de diversos documents, complementaris entre si, que contenen totes les orientacions necessàries per al desenvolupament d'un programa de prevenció de l'abús sexual des de l'escola.

Aquesta **Guia pedagògica** està estructurada en 4 apartats:

- ▶ El primer apartat, **La prevenció de l'abús sexual a l'escola**, (pàgina 8) permet situar-se en el context del Programa Ep! No badis! i conèixer algunes de les seves característiques i objectius
- ▶ El segon apartat, **Conceptes bàsics sobre la prevenció de l'abús sexual**, (pàgina 15) es centra en alguns conceptes bàsics que qualsevol educador hauria de conèixer respecte l'abús sexual infantil. Aquest apartat es presenta com una col·lecció de fitxes-resum sobre els aspectes més rellevants i centrals del tema.
- ▶ El tercer apartat, **Guia didàctica**, (pàgina 43) conté el programa educatiu en sentit estricte: Objectius, activitats, fitxes de treball, avaluació, etc., que configuren un conjunt consistent de propostes d'intervenció educativa.
- ▶ El quart apartat, **Guia de Recursos**, (pàgina 137) pretén constituir-se en una guia de recursos seleccionada *ad hoc* per aquest projecte.

El paper de l'escola en relació a la prevenció de l'abús sexual infantil

És força habitual que cada cop que apareix un nou problema que genera alarma social, una part de l'atenció es dirigeixi cap a l'escola en l'expectativa de que aquesta pugui recollir el testimoni i, a través de la seva capacitat educadora, posar determinats mecanismes preventius en marxa, tallant així, en bona mesura, el cicle de continuïtat del problema en qüestió.

És cert que aquesta situació es repeteix constantment, però també és cert que la capacitat de la institució escolar per a fer front a la gran quantitat de problemàtiques socials que mereixerien la seva atenció és més que limitada.

Aquesta limitació, però, no posa gens en qüestió un dels aspectes principals a tenir en compte quan parlem de la prevenció de determinades situacions de risc, de desprotecció o de maltracte que poden alterar notablement el normal desenvolupament psíquic i físic de l'infant: l'escola és un observatori privilegiat de la conducta infantil.

És precisament, aquesta condició privilegiada d'observatori el que fa que existeixi una òptima plataforma per la detecció i/o la prevenció a través de l'observació dels infants per mitjà d'elements com el joc, les relacions interpersonals, les vinculacions afectives, l'aspecte físic, les actituds, les pors, etc.

Detectar l'abús sexual a infants a vegades no és una tasca senzilla; sovint és a través del canvi de comportament de l'infant, o de la realització conductes determinades que es produeix la sospita, però en lloc millor que a l'escola per a detectar aquest canvis i fer-ne el seguiment que convingui a cada cas.

Pel que respecta a la prevenció l'escola té un potencial d'actuació que no té cap altra institució social: la possibilitat d'afavorir i potenciar determinats processos graduals d'aprenentatge, la de dotar-los d'estabilitat en el marc del projecte educatiu de centre, i la de fer participar al conjunt de la comunitat escolar és del tot incomparable.

Malgrat tot l'anterior, i a pesar d'aquesta posició privilegiada, l'escola, per si sola no és, ni ha de ser, la única responsable de la posada en marxa dels programes de prevenció més adequats. La coordinació amb altres recursos del municipi –especialment els socio-sanitaris- és una condició indispensable per a l'assoliment d'un mínim resultats exitosos, tal com han demostrat diverses investigacions.

El paper del mestre

Si l'escola juga un paper clau com a institució, els i les mestres ho fan com a professionals de l'educació i com a persones.

En primer lloc per l'efecte multiplicador de les seves accions. En aquest sentit aquesta Guia ha de ser entesa com un ajut i un suport a la seva tasca; així, el

segon apartat està dissenyat per millorar les seves habilitats i coneixements, mentre que el tercer apartat està orientat a ajudar-lo directament en el treball amb l'alumnat.

En segon lloc per la capacitat dels mestres en afavorir en els seus alumnes el desenvolupament d'actituds que faciliten que els infants hi confiïn, i per tant, puguin denunciar, si cal, situacions de maltractament.

En tercer lloc perquè el mestre és possiblement una de les poques persones a les que l'infant pot recórrer quan l'abús és intrafamiliar i per tant no ho pot denunciar a les persones amb les que conviu. Aquí el mestre es constitueix, vulgui o no, en la persona de confiança de l'infant. Les activitats que componen la nostra proposta potencien aquest clima de confiança perquè els infants puguin parlar d'aquests temes.

Proposem que la prevenció que es realitzi des de l'escola:

- No es faci de forma aïllada del que fan al respecte la resta de serveis socials, sanitaris, etc. de cada territori, ni dels pares i mares dels alumnes.
- Faci èmfasi en conductes i actituds i no només en informació.
- S'emmarqui dintre de l'educació afectiva-sexual, que detallarem mes endavant.
- La realitzin directament els propis mestres/a amb els seus alumnes amb una formació prèvia i l'assessorament que calgui per part d'altres professionals.

Un dels aspectes que sovint acostuma a inquietar els mestres en relació a la seva intervenció un cop sospiten o detecten un abús, és el de la denúncia del cas. En aquest sentit, potser seria convenient matisar el sentit de la paraula denúncia ja que això no implica, al menys habitualment, la intervenció immediata dels cossos de seguretat. El paper del mestre seria més aviat el de posar en coneixement dels serveis especialitzats les seves sospites o constatacions, demanant ajut i protecció per l'infant en situació de risc.

El paper del mestre en aquest cas és determinant, ja que sense la seva detecció els mecanismes de protecció no es posarien en marxa.

En tot cas, a les pàgines 37 i 40 hi ha detallades algunes orientacions que poden ser d'utilitat.

En última instància, i més enllà de les obligacions legals i professionals, és la pròpia sensibilitat i responsabilitat del mestre com a persona qui marcarà la pauta a seguir.

El paper dels pares i mares

Si l'escola és un espai privilegiat per a la prevenció, amb més motiu ho és la pròpia llar, per això és de consens generalitzat el considerar a pares i mares com els educadors-clau en aquests temes, i per tant, algunes de les

accions i materials del Programa Ep! No badis! estan específicament dirigides a reforçar el seu paper, la seva informació i també les seves capacitats per a dur a terme accions preventives.

D'altra banda, la col·laboració pares i escola és un element imprescindible en el desenvolupament d'accions conjuntes d'educació i de prevenció, però alhora més enllà també dels continguts estrictes d'aquesta proposta. No hem d'oblidar en cap moment que l'educació és, fonamentalment, un procés, i per tant són les accions educatives sostingudes i continuades les que tenen un major grau d'incidència en l'infant. Son precisament aquestes accions les que necessiten que pares i mestres, cadascú segons les seves possibilitats i responsabilitats, treballi posant la vista en els objectius comuns prèviament definits.

En tot cas, complementàriament, us recomanem la lectura de la *Guia per a pares i mares*, que trobareu en aquest document després de les activitats pels alumnes.

El paper d'altres professionals

El projecte Ep! No badis! defineix com un dels seus objectius el millorar la capacitat d'intervenció dels diferents professionals de la comunitat en els seus espais habituals de treball.

Es així que els mestres i altres professionals socio-sanitaris poden treballar de manera coordinada i complementària, però sense interferir l'un en l'espai professional de l'altre.

Aleshores, es converteix en una tasca fonamental dels professionals de la comunitat el complementar el paper del mestre, assessorant-lo en temes específics que no siguin del seu àmbit de competència, o actuant més enllà del límit de la seva capacitat d'intervenció (i responsabilitat) professional, però respectant el seu àmbit professional i competencial que és l'escola.

En última instància, el Programa Ep! No badis! pretén coordinar els diferents professionals, de la salut, dels serveis socials, de la seguretat, de l'educació, etc., de la comunitat per tal de formar una única xarxa integrada d'intervenció.

Conceptes bàsics sobre la prevenció de l'abús sexual

Què ens cal saber dels abusos sexuals a la infància?

Per les mateixes característiques del tema es pot afirmar que encara coneixem relativament poques coses sobre l'abús sexual i els seus condicionants i conseqüències.

Ha estat des de fa relativament pocs anys que l'abús sexual infantil, a l'igual que ha passat en el cas dels altres maltractaments o de l'explotació dels infants, ha assolit la capacitat de cridar l'atenció d'una societat més aviat propensa a *no veure* aquelles situacions que son potents generadores de malestar emocional o que exigeixen un determinat grau d'implicació política i social.

Així, en els darrers anys, hem pogut observar com, cada vegada més, la infància en risc ha estat objecte preferent d'atenció des de diferents sectors professionals, però també des dels mitjans de comunicació que s'han fet ressò de la necessitat de treure a la llum pública l'existència d'aquest fet, no sempre de la forma més adequada i respectuosa amb el tema i les víctimes.

Precisament, és la mateixa *novetat* del tema la que fa que encara el nivell de desconeixement i de falses creences existent al voltant de l'abús, siguin un dels elements principals que en dificulten el correcte abordatge.

És evident que si encara avui en dia alguns educadors manifesten dubtes o inseguretats a l'hora de desenvolupar programes d'educació afectiva i sexual, que permetin un treball en positiu sobre el que és la sexualitat humana, amb més dificultat es podrà treballar quan el tema exigeix qüestionar el comportament d'alguns adults respecte els infants.

Per aquests motius és força important que la intervenció pedagògica en la prevenció dels abusos sexuals a la infància, a l'igual que en el cas més genèric del maltractament i/o l'explotació infantil, es produeixi amb posterioritat a l'actualització dels coneixements previs per part dels mestres encarregats de portar a la pràctica aquest programa.

Aquest apartat té com a objectiu apropar l'educador a la realitat de l'abús sexual infantil, facilitant-li orientacions i pautes per a la seva intervenció, de tal manera que pugui introduir el tema amb normalitat en el treball quotidià a l'aula sense haver-lo de senyalar com una àrea *especial*, la qual cosa aniria en contra del plantejaments del conjunt d'aquesta Guia.

En cas de voler ampliar el coneixement del tema, recomanem la consulta a la bibliografia de la pàgina 138.

Definició d'abús sexual infantil

Una de les dificultats més importants a l'hora de parlar de l'abús sexual infantil és la d'aconseguir una definició àmpliament consensuada, ja que segons qui faci la definició s'incorporen o no aspectes tals com: la relació entre l'edat de la víctima i de l'abusador, el tipus d'estratègies que l'abusador utilitza, el tipus de conducta sexual que es produeix entre l'abusador i la víctima, o altres

La definició generalment més acceptada és la proposada pel **National Center of Child Abuse and Neglect**, el 1978:

Contactes i interaccions entre un nen i un adult, quan l'adult (agressor) utilitza al nen per estimular-se sexualment ell mateix, al nen o a altre persona. L'abús sexual pot també ser comes per una persona menor de 18 anys, quan el perpetrador és significativament major que la víctima o quan l'agressor està en una posició de poder o control sobre el que es menor.

Si ho preferim, podem utilitzar també la definició presentada en el **Llibre d'en Pau**⁴:

És aquella situació en la qual un nen o adolescent participa en activitats sexuals que violen els tabús socials i legals de la societat, que ell no comprèn o per a les quals no està preparat d'acord amb el seu desenvolupament i que, per tant, no hi pot donar consentiment.

La major part dels autors utilitzen com a criteri que l'edat màxima de la víctima estigui entre el 15 i els 17 anys. Per damunt d'aquestes edats seria més correcte parlar de violació o de setge sexual.

L'agressor hauria de tenir entre 5 i 10 anys més que la víctima: 5 anys en el cas d'infants menors de 12 anys, i 10 a partir d'aquesta edat. En tot cas caldria parlar d'abusadors quan aquests tinguin més de 15 anys.

En aquesta complexitat, també es pot considerar que la utilització de la força, la pressió o l'engany per part d'altres menors també ha de ser considerat com un abús. De fet, es poden produir abusos sexuals entre infants i/o adolescents d'edats semblants.

⁴ Generalitat de Catalunya (1997) **El llibre d'en Pau**. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Barcelona

Finalment, destaquem dos criteris habitualment utilitzats en la definició de l'abús sexual:

- ▶ **Coerció:** En qualsevol de les seves manifestacions (força, pressió o engany) ha de ser considerada com a criteri suficient
- ▶ **Asimetria d'edat:** Impedeix la verdadera llibertat de decisió, ja que suposa en si mateixa poder que vicia tota possibilitat de relació igualitària.

Es important recordar que:

- ▶ Els infants no estan en condicions de donar el seu consentiment a l'adult, perquè no posseeixen la maduresa necessària per donar-se compte del que signifiquen aquests actes ni les seves conseqüències.
- ▶ En tota situació d'abús, la força o l'engany estan presents d'una o altra manera.
- ▶ L'abús és sempre un acte egoista per part de l'abusador.
- ▶ Els infants abusats no son mai responsables d'aquesta situació.
- ▶ L'abús sexual ha de ser considerat com una forma activa de maltractament.

Tipologia de l'abús sexual

L'any 1988, els Serveis Socials i de Salut del Departament de Washington varen proposar la següent definició operacional dels abusos sexuals (**Wurtele i Miller-Perrin, 1.992**):

Conductes físiques:

- a. **Violació:** penetració en la vagina, anus o boca, amb qualsevol objecte, *sense el consentiment* de la persona.
- b. **Coit** vaginal o anal amb el penis
- c. **Penetració digital:** inserció d'un dit en la vagina o en el anus
- d. **Penetració** anal o vaginal amb un objecte
- e. Obligar al nen per que s'involucri en **contactes sexuals amb animals**
- f. **Sodomia** o conductes sexuals amb persones del mateix sexe
- g. **Contacte genital oral.**
- h. **Carícies:** tocar o acariciar els genitals d'altres; inclou el forçar a masturbar per qualsevol contacte sexual, menys la penetració.
- i. **Exposició:** l'acte de mostrar els òrgans sexuals d'una manera inadequada com l'exhibicionisme.

Explotació sexual:

- a. Implicar a menors de edat en conductes o activitats que tinguin a veure amb la producció de pornografia.
- b. Promoure la prostitució infantil
- c. Obligar als nens a veure activitats sexuals d'altres persones.

Considerem que, a més, caldria distingir el fet de que l'abús es produeixi en un entorn:

- ▶ **Intrafamiliar:** és el produït per qualsevol de les persones de l'entorn habitual de l'infant, la família o les persones que conviuen amb ell i que tenen a càrrec seu la seva educació, formació i cura.

- ▶ **Extrafamiliar:** es produeix fora de l'àmbit familiar i l'artífex és sempre una persona de fora de l'entorn familiar.

L'estat de la qüestió a Catalunya

En el següent quadre veiem les dades més actuals sobre l'evolució dels casos identificats com a maltractaments a Catalunya:

Principals tipus de maltractaments detectats a Catalunya		
	1988 ⁵	1998 ⁶
Negligència o abandonament	78,5 %	73 %
Maltractament psíquic o emocional	43,6 %	39 %
Maltractament físic	27 %	15 %
Maltractament prenatal	3,1 %	4 %
Abús o sotmetiment sexual	2,1 %	9 %
Explotació laboral o mendicitat	9,3 %	2 %

Malgrat la dificultat de la detecció dels abusos sexuals infantils, podem observar en el quadre anterior, com **és el tipus de maltractament que més ha incrementat la seva detecció, multiplicant-se més de quatre vegades.**

De les facilitades per la **Direcció General de Atenció a la Infància** respecte els casos del període 1989-97 es pot resumir el següent:

- Hi ha un **augment progressiu** dels casos detectats (per exemple dels 18 al 1990 als 95 al 1996).
- Entre **els 4 i els 9 anys** es produeixen al voltant del 30% de tots els abusos sexuals infantils.
- La majoria dels abusos es produeixen en **nenes / noies** (66,15%).
- Hi ha un increment de la detecció dels abusos sexuals a la infància en els entorns socio-econòmics i culturals **mitjans i alts**.

Segons **Russell** (1994) només es denuncien el 5% dels abusos sexuals infantils, per la qual cosa estem davant d'una problemàtica d'una magnitud més gran que la que fa referència només al nombre de casos detectats.

⁵ Inglès, A. i altres (1991): Els maltractaments infantils a Catalunya. Estudi global i balanç de la seva situació actual. Generalitat de Catalunya.

⁶ Inglès, A i altres (2000): El maltractament d'infants a Catalunya. Quants, com i perquè. Departament de Justícia. Col. Justícia i Societat, 22. Generalitat de Catalunya.

Independentment de les dades registrades actualment, els estudis sobre prevalença (casos d'abús que la població adulta reconeix haver patit) són més representatius del que realment succeeix, de tal manera que el balanç de diverses investigacions considera que, aproximadament el 20% de les dones i el 10% dels homes, manifesten haver estat víctimes d'algun tipus d'abusos sexuals al llarg de la seva infantesa.

Com es pot apreciar en totes aquestes xifres, l'abús sexual infantil té una prevalença a la nostra societat que fa que existeixi un consens generalitzat sobre la necessitat de dur a terme programes de prevenció que impliquin tant als infants com als seus pares i mares, als professionals dels serveis públics i privats, i als responsables polítics.

Falses creences al voltant dels abusos sexuals a menors

Una de les dificultats més importants a l'hora de detectar un abús sexual consisteix en el fet que una sèrie de falses creences *disfressi* la realitat a ulls d'un possible observador. Veiem alguns dels errors més comuns:

<p>Detecció Freqüència</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Els abusos sexuals infantils son infreqüents • Avui es donen més abusos que abans. • Si arribessin a ocorre al nostre entorn, ens adonarien. • L'incest succeeix a famílies desestructurades o de nivell socio-cultural molt baix • L'abús sexual infantil va gaire bé sempre associat a violència física.
<p>Els agressors</p>	<ul style="list-style-type: none"> • L'agressor es un malalt psiquiàtric o persones amb un elevat grau de desajust psicològic. • Mai son els pares • Son exclusivament homes • Els agressors son gaire bé sempre desconeguts • Els homes son incapaços de controlar els seus impulsos sexuals
<p>Els Infants</p>	<ul style="list-style-type: none"> • La víctima es qui provoca • Son culpables de que els hi passi • Els menors poden evitar-los • Els infants i adolescents fantasiegen, inventen històries i diuen mentides en relació a haver estat abusats sexualment; ho fan per captar l'atenció de les persones adultes sense preveure'n les conseqüències

A qui els hi passa...	<ul style="list-style-type: none"> • A les nenes però no als nens. • Els ocorre a les nenes que s'ho busquen. • A nenes que estan al carrer a hores que haurien de ser a casa.
Efectes	<ul style="list-style-type: none"> • Els efectes son sempre molt traumàtics • Els efectes no solen tenir importància. • Només es greu s'hi ha penetració • Quan la relació es profundament amorosa no es perjudicial.
Denuncia	<ul style="list-style-type: none"> • No es obligatori denunciar-los • Si es denuncia es perd la bona relació educativa o terapèutica amb el nen o la família. • L'infant perdrà la seva família i el remei serà pitjor que la malaltia.
Paper de la mare	<ul style="list-style-type: none"> • Ella és igualment responsable de l'incest. • La mare coneix conscient o inconscientment que "allò" està succeint. • La mare denunciarà quan se'n adoni. • Rebutja al marit sexualment i aquest es veu obligat a anar cap a la filla. • Tractant a la família es va cap a la curació de l'incest
Privacitat	<ul style="list-style-type: none"> • Es un assumpte de cada família i ningú s'ha de ficar.

Perfil de l'agressor

Existeix la creença generalitzada de que l'abusador sexual ha de ser necessàriament una persona pertorbada psíquicament, degenerada, violenta o antisocial, creença que, a més de ser falsa, permet mantenir lluny de la normalitat l'alteració que suposa l'abús.

De fet, però, no existeix un tipus d'abusador sexual que coincideix amb un patró determinat, ja que no existeix cap característica evident que ens permeti catalogar a una persona com a abusador sexual.

El que si es poden situar són algunes dades que permeten una molt senzilla aproximació al tema, a partir de l'estudi de **F. López** que hem mencionat repetidament, ja que és l'únic fet a l'estat espanyol:

- ▶ La majoria d'agressors sexuals són homes (86%). Les dones estan representades en un percentatge significativament inferior (14%).
- ▶ Generalment els agressors escullen víctimes de l'altre sexe. Els agressors homes van abusar de nenes en un 68% dels casos, mentre que ho van fer de nen en un 32%. Pel que respecte les dones, el 91% va abusar de nens i el 9% de nenes.
- ▶ La majoria dels agressors acostumen a ser adults de mitjana edat, generalment d'entre 21 i 50 anys, la qual cosa situa un ampli espectre d'edat. En contra de la creença general, la gent gran no acostuma a abusar dels infants.
- ▶ Les dades d'altres països reflecteixen cada cop més una realitat força inquietant: l'alt nombre d'adolescents que també són agressors. Als Estats Units el 21% de les violacions les cometien menors de 18 anys, i pel que sembla en estudis sobre agressors, en el 50% dels casos es va cometre la primera agressió abans dels 16 anys. Aquestes dades han de cridar la nostra atenció en el sentit de considerar que els programes de prevenció escolar han de considerar que entre els adolescents hi ha no només víctimes sinó també possibles agressors.
- ▶ La major part dels agressors coneixen a la víctima, en diferents graus de proximitat. De fet, només un 15% dels abusos són duts a terme per persones desconegudes.

Estratègies dels agressors

Conèixer les estratègies que utilitzen els agressors i els abusadors ens pot donar orientacions sobre el procés d'aprenentatge preventiu que podem portar a terme amb els infants.

Les estratègies utilitzades pels agressors fan molt difícil la prevenció dels abusos, ja que els nens no poden preveure fàcilment la intencionalitat de l'adult i tampoc es tracta de situar tots els adults sota sospita. El que sí és fonamental és que els nens aprenguin a reaccionar amb els primers signes de que un adult pot intentar abusar d'ells. Aprenentatge que sí poden fer i que ha confirmat la seva eficàcia.

Estratègies dels agressors

- Ús de la confiança: en el cas de familiar, educador, amic, conegut.
- Aprofitar-se d'una situació confusa o usar conductes de doble significat. Poden començar amb carícies no sexuals.
- Establir primer una relació de confiança amb el nen.
- Utilitzar la sorpresa: conducta inesperada pel menor que no acaba de comprendre.
- Recórrer a sistemes d'engany: servint-se d'altres suposades motivacions.
- Utilitzar premis o càstigs si no s'accepta.
- Recórrer a amenaces verbals o a altres conseqüències negatives per tal d'aconseguir la conducta desitjada o per que no ho comuniquin. Especialment quan es repeteixen.
- Realitzar amenaces físiques (recurs que utilitzen més els desconeguts).
- Usar la violència física és molt infreqüent.

Perfil de la víctima

Encara que és difícil dibuixar un perfil exacte de l'infant o de l'adolescent víctima d'un abús sexual, es pot afirmar que la pubertat és el període en que nenes i nenes són més vulnerables, el que no treu que un abús es pugui produir a qualsevol edat.

Algunes explicacions incideixen en el fet de que a partir dels 14 anys nois i noies es resisteixen de manera més eficaç, el que podria explicar com a partir dels 13-14 anys la freqüència dels abusos disminueixi.

En el cas dels més petits, és possible que no recordin clarament si han patit o no abús sexual, especialment en dependència de l'edat que podien tenir quan varen succeir els fets.

El que si sembla ser força atractiu pels pedòfils són els preadolescents, ja que compleixen amb una doble condició: la de seguir ser un infants i alhora començar a manifestar els primers signes de la maduresa sexual.

En tot cas, i des del punt de vista de les accions preventives, cal considerar que els programes s'han de desenvolupar al llarg de tot el període d'ensenyament primari i secundari, però fent especial èmfasi al llarg de la pubertat.

Finalment cal fer especial esment als infants i adolescents amb discapacitació física i/o psíquica, ja que en funció de la seva dificultat per a comunicar, i per tant de la seva dificultat per a denunciar, poden ser víctimes d'un abús sexual amb relativa facilitat.

Factors de risc i de protecció

La possibilitat de que un nen sigui víctima d'abús sexual infantil, de que si ho és el comuniqui, i que superi els efectes negatius d'aquest fet, depèn de diversos factors com els que segueixen:

- a) Les característiques individuals del nen.
- b) La relació amb l'agressor i les característiques del propi abús (duració, estratègies utilitzades, freqüència...)
- c) Les característiques de la família a la que pertany la víctima, i
- d) La xarxa de recolzament social i la societat en general.

Aquest nivells estan en interacció; i s'ha d'actuar en tots ells intentant evitar els factors de risc i promovent els factors protectors.

Un bon resum d'aquests factors és el proposat per **Wurtele** i **Miller-Perrin** (1992) :

Microsistema	Factors de risc	Factors protectors
<p>Possible agressor</p>	<p>Ser home.</p> <p>Sentir atracció sexual pels nens.</p> <p>Fantasies sobre relació sexual amb nens.</p> <p>Poca capacitat de control</p> <p>Identificació narcisista amb els nens</p> <p>Us de drogues per desinhibir-se.</p> <p>Historia d'abusos o violacions.</p> <p>Sentiments de baixa autoestima, soledat, vulnerabilitat, dependència.</p> <p>Poques habilitats interpersonals, especialment amb l'altre sexe.</p> <p>Alt nivell d'estrès</p> <p>Necessitats de sentiments de poder i control.</p> <p>Haver patit abús sexual infantil de petit</p> <p>Tenir problemes de parella o familiars.</p>	<p>No haver patit abús sexual infantil</p> <p>Si els ha patit, ser conscient i del que suposa per l'agressor i la víctima.</p> <p>Bona historia familiar amb bon model de pare.</p> <p>Habilitats interprofessionals</p> <p>Valors de respecte a la infància.</p> <p>Ser empàtic</p> <p>Bones habilitats per prendre decisions.</p> <p>Alta autoestima</p> <p>Xarxa de recolzament social.</p> <p>Habilitats per a les relacions de parella.</p>

Microsistema	Factors de risc	Factors protectors
Possible víctima	<p>No tenir coneixements sobre el que és adient o no en les activitats sexuals.</p> <p>Necessitat alta d'atenció i afecte</p> <p>Baixa autoestima i baixa confiança en sí mateix.</p> <p>Abandonament emocional.</p> <p>Passiu o no assertiu</p> <p>Sumis u obedient</p> <p>Baixa capacitat per a prendre decisions o resoldre problemes.</p> <p>Molt confiat</p>	<p>Coneixement sobre el que son les conductes adients o no en sexualitat.</p> <p>Assertiu</p> <p>Alta autoestima i sentiments d'autoeficacia.</p> <p>Xarxa de recolzament social</p> <p>Bona capacitat per a resoldre problemes i prendre decisions.</p>

Macrosistema	Factors de risc	Factors de protecció
<p>Xarxa de recolzament Social i cultural</p>	<p>Veure als nens com a propietat dels adults.</p> <p>Acceptació social dels abusos</p> <p>Fàcil accés a les víctimes.</p> <p>Fàcil accés a la pornografia infantil.</p> <p>Presentar als nens als mitjans de comunicació amb clars significats sexuals.</p> <p>Resistència del sistema legal a castigar als agressors.</p> <p>Repressió de la sexualitat</p> <p>Manca de xarxes de recolzament per a les famílies.</p> <p>Masclisme: foment de la idea de poder i dominació.</p> <p>Subcultura patriarcal</p> <p>Creure que els nens sempre han d'obeir als adults.</p> <p>Poca relació afectiva entre els homes i els nens durant la criança.</p> <p>Manca d'educació sexual.</p> <p>Desvaloració de la infància.</p> <p>Negació dels abusos sexuals.</p>	<p>Oposició a l'ús de nens com a font de satisfacció sexual.</p> <p>ràpida i consistent persecució dels agressors pel sistema legal.</p> <p>Èmfasi en la igualtat entre l'home i la dona.</p> <p>Educació sexual en la infància</p> <p>Xarxa de recolzament social per a la família.</p> <p>Valoració alta dels nens.</p> <p>Baixa tolerància amb les conductes sexuals coercitives.</p> <p>Consciència social del problema dels abusos i desenvolupament de esforços per evitar-los.</p> <p>Investigació en aquest camp.</p>

Elements per a la detecció de l'abús sexual ⁷

El abusos sexuals no són, en general, fàcils de detectar. Excepte en una consulta mèdica o hospitalària és difícil de fer-ho, si no és per algunes característiques i lesions de tipus físic derivades d'una agressió.

La sospita o la detecció es fa sovint en base a les característiques de comportament de l'infant. Això, evidentment, situa al professional en un terreny més relliscós, ja que difícilment disposarà de proves clares i concretes de l'abús. Malgrat això, és possible que alguns dels elements que segueixen puguin ajudar en aquest procés:

Característiques físiques

- Dificultats per caminar o per seure
- Roba interior estripada, bruta, tacada de sang o de semen
- Dolors o picors en les zones genitals
- Ferides o hemorràgies als òrgans genitals externs, zona vaginal o anal
- Malalties de transmissió sexual
- Embaràs no esperat, la paternitat del qual no queda clara.

A més dels elements de la llista anterior, en haurien de cridar l'atenció: higiene deficient, problemes de nutrició, retard en el desenvolupament físic, malalties llargues repetides, etc.

⁷ Adaptat i ampliat de: Generalitat de Catalunya (1992) **Manual d'emergències i primeres cures**. Programa d'Educació per a la Salut a l'Escola. Barcelona

Característiques de comportament

La **presència combinada** d'alguns dels següents aspectes, hauria de fer sospitar, en bona mesura, d'un abús sexual:

- Poc interès a participar en algunes activitats físiques, o resistència a canviar-se de roba.
- Negació a mostrar el seu cos a les dutxes, etc.
- Rebuig extraordinari a tractar de temes amb contingut sexual.
- Afectacions emocionals importants
- Por als pares o a tornar a casa. Por a les vacances.
- Por inusual a un examen mèdic
- Trastorns del son i inquietud inusual
- Actitud absent, conducta anormalment infantil
- Comportament i concepcions sexuals estranys, sofisticats o inhabituals (sexualització de la conducta)
- Expressions o comportaments sexuals "adults" en dibuixos o jocs.
- Conducta excessivament seductora. Ostentació sexual.
- Recerca constant de la protecció dels adults, fins i tot a través de l'agressivitat i el conflicte.
- Manifesta haver patit una agressió sexual

També caldria tenir en compte el nul contacte entre la família i l'escola, els canvis en el rendiment acadèmic normal, pèrdua de concentració, pronòstic de fracàs escolar, etc.

Com afecta l'abús sexual al menor?

Els efectes dels abusos sexuals en els infants són força variables, depenent d'una varietat de factors tals com:

- Tipus d'agressió
- Edat de l'agressor
- Edat de la víctima
- Tipus de relació entre víctima i agressor
- Duració de l'agressió
- Freqüència de l'agressió
- Personalitat de l'infant
- Reacció de l'entorn
- I altres

En termes generals es pot afirmar que de tots els infants que han patit abusos sexuals, entre el 60 i el 80% es veuen afectats a curt termini en diferent grau. Entre un 20 i un 30% aconsegueix continuar amb la seva vida sense canvis significatius. Entre el 17 i el 40% manifesta símptomes clínics importants, mentre que la resta manifesta símptomes menors.

Possibles efectes a curt termini

- *Cap a l'agressor i/o familiars*: desconfiança, por, hostilitat, abandó de la llar conducta antisocial.
- *Cap a si mateix/a*: vergonya, culpa, estigmatització, baixa autoestima.
- *To afectiu*: Ansietat, angoixa, depressió.
- *Sexualitat*: Excés de curiositat, precocitat de conductes, prostitució infantil, etc.
- *Altres conductes*: problemes del son i de l'alimentació, problemes escolars, manca de concentració, etc.

Possibles efectes a llarg termini

- *Afectius*: depressió, idees de suïcidi, ansietat, etc.
- *Personalitat*: baixa autoestima, menor poder de control.
- *Escolars*: Fracàs escolar.
- *Familiars*: relacions familiars conflictives, fugida de cada, desconfiança, etc.
- *Conducta antisocial*: delinqüència, drogaaddicció, hostilitat, desconfiança, etc.
- *Sexuals*: prostitució, por al sexe, dissociació ment-cos, imatges obsessives, patrons inadequats d'intimitat, disfuncions sexuals, hipersexualitat, embaràs no desitjat, malalties de transmissió sexual, etc.

Resum de símptomes en relació amb l'edat (A. Bentovim⁸)

Preescolar

Somatitzacions, regressions, sexualització de la conducta

Entre 6 i 12 anys

Baixa autoestima, problemes escolars, trastorns del son, reaccions psicossomàtiques, dolor abdominal, sexualització de la conducta.

Adolescents

Baixa autoestima, fugida de casa, depressió, embaràs, automutilacions, agressivitat, aïllament.

Adults

Negació de l'abús durant anys, emergència dels records de l'abús en l'embaràs o primer part que poden anar acompanyats de canvis forts de l'humor, idees o conducta suïcida i sentiments de ràbia i desitjos de venjança amb l'agressor.

També pot succeir que el record es pugui mantenir reprimat fins que el fill tingui l'edat en la que l'adult va patir l'abús quan era petit. És possible també que la víctima es converteixi en agressor.

⁸ Bentovim, A., et al (1988): **Child sexual Abuse within the Family**. London. Wright.

Què fer si un/a alumne explica que és víctima d'abusos sexuals?⁹

En primer lloc cal prendre's seriosament la informació. Molt poques vegades es produeix un comentari d'aquesta mena si no hi ha una base real. El millor és aparentar estar calmat, però escoltant el relat de la història, intentant averiguar en quines circumstàncies i per quines persones és produït l'abús.

Cal donar suport a l'infant i respondre a la confiança que ha atorgat a la persona a qui li explica la seva situació. Si un infant trenca el silenci, necessita ser ajudat i acollit immediatament.

Es important fer-li entendre que l'abús no és per culpa seva i reforçar-li la confiança en si mateix i la valentia que ha tingut en explicar-ho.

L'educador no s'ha de mostrar enfadat, ja que l'infant pot entendre que aquesta reacció té a veure amb ell i no amb la situació.

Finalment, l'educador decidirà conjuntament amb l'infant les passes següents, de tal manera que l'infant sàpiga quin compromís acordem amb ell, i ja que ha estat escollit com a confident, es important que assumeixi el paper *d'acompanyant* en aquest procés.

En tot cas convé aclarir que no es la feina del mestre iniciar una investigació pel seu compte, ni tampoc la de guardar el secret encara que l'infant ho demani.

A partir de la informació obtinguda, es pot demanar suport als equips especialitzats locals, la qual cosa permetrà canalitzar adequadament la situació, proporcionar a l'infant la protecció necessària i al mestre l'assessorament i les orientacions que li calguin. S'ha de procurar que l'infant rebi l'ajuda que necessita, però també que el mestre no es trobi sol, amb el pes de la denúncia.

És important la preparació del mestre en aquest sentit, ja que segons alguns estudis¹⁰, l'aplicació de programes de prevenció de l'abús sexual a l'escola fa que es millori tant la detecció per part dels mestres com la denúncia per part dels infants.

⁹ Veure les recomanacions de la Guia per a pares i mares mes endavant.

¹⁰ Cantón, J. y Cortés, M.R. (1998) **Malos tratos y abuso sexual infantil**. Ed. Siglo XXI. Madrid.

Exemples de respostes a nens i nenes que diuen haver patit abusos sexuals (Wurtele i Miller-Perrin, 1992)

Respostes adequades	Conductes i verbalitzacions
Creure al nen/a	<i>Sento que t'hagi passat. Gràcies per dir-me la veritat sobre el que t'ha passat.</i>
El responsable és l'adult o persona de mes edat	<i>Ell o ella sabia que estava fent quelcom d'inadequat. No és culpa teva. Tu no has fet res de dolent.</i>
Mantenir la calma	Continuar amb les rutines de la vida diària; buscar ajuda per si mateix si és necessari.
Posar l'accent en que sortirà endavant	<i>Has sigut molt valent al dir-ho i podem aconseguir que no torni a passar.</i> Ofereix un model positiu.
Assegurar-se de que no ha patit ferides	<i>Les teves ferides o els teus sentiments ferits, desapareixeran aviat.</i> Buscar un professional que examini al nen/a
Protegir a la víctima	<i>Anem a dir-li a algú el que ha passat per tal que no torni a passar.</i> Comunicar-ho a les autoritats. Impedir que l'agressor pugui accedir al nen/a.
Sentir orgull per que el nen/a ho ha comunicat	<i>Has fet el correcte dient-ho</i>
Acceptar els sentiments del nen/a	<i>Es normal que sentis el que estàs sentint ara. T'ajudaré a sentir-te millor després.</i> <i>Sembla que sents vers l'agressor.</i> Animar-li a parlar de l'abús Reconèixer els sentiments del nen/a
Expressar-li afecte	<i>T'estimo com abans i et seguiré estimant</i> Donar-li mostres d'afecte com i quan volem consolar Deixar que el nen/a controlï el tipus i la freqüència del contacte afectiu.

Respostes inadequades	Conductes i verbalitzacions
Negar que l'abús ha succeït	<i>No és veritat</i> <i>Estàs segur?</i> <i>Ha de ser un malentès</i> <i>Estàs inventat aquesta història</i>
Culpar al nen/a de l'abús	<i>Perquè vas deixar que t'ho fes? Perquè no m'ho vas dir abans? Perquè no vas dir que no?.</i>
Reacció d'alarma	<i>Mai tornaràs a ser el/la mateix/a.</i> Expressar angúnia per el nen/a o per l'agressor.
Posar el accent en el nou status del nen/a	Referir-se a ell/ella com la víctima Evitar tocar-lo o acariciar-la
Sobreprotecció	Restringir-li activitats habituals

Alguns criteris de veracitat respecte la història o situació explicada

- Es donen detalls precisos i es repeteixen en cada versió
- Es narra una seqüència congruent
- S'expressen sentiments congruents amb els fets
- S'informa de que hi ha hagut una repetició de l'abús
- S'explica com s'ha anat produint la progressió de les conductes
- Qui fa la denuncia és un preadolescent
- Es descriuen o es troben símptomes físics

A qui dirigir-se davant la sospita d'un cas d'agressió o abús sexual?

En sospitar un abús sexual, és important ampliar les dades que originen la sospita, de la manera més subtil possible. (Així mateix, s'ha de tenir en compte que si un membre d'una família és abusat sexualment, és possible que altres membres estiguin en la mateixa situació)

En el cas que la informació obtinguda confirmi la possibilitat d'aquest abús, cal dirigir-se als professionals dels :

- **Serveis Socials locals**

- **Equips d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència (EAIA)**

Es pot trobar la relació d'equips a: www.gencat.es/justicia/index.htm

- **Serveis d'atenció a la víctima**

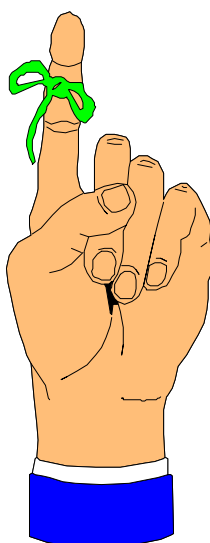
- **Unitat Central del Menor, dels Mossos d'Esquadra**

o bé demanar informació al:

- **Telèfon d'atenció a la infància**

900 300 777

Qualsevol d'aquests recursos estan plenament capacitats per a posar en marxa els mecanismes necessaris d'intervenció.

Segons la Llei 8/95, de 27 de juliol, d'atenció i protecció dels infants i els adolescents i de modificació de la Llei 37/1991:

Article 2.3: Als efectes del que estableix l'apartat 2, tothom i en especial qui per raó de la seva professió tingui coneixement de l'existència de qualsevol maltractament a menors, ha de posar-ho en coneixement de l'autoritat judicial o de l'organisme competent, el qual ha de garantir la reserva absoluta i l'anonimat del comunicant.

Guia didàctica

Guia didàctica

Els programes de prevenció

En parlar de l'abús sexual infantil, una de les preguntes habituals que se solen fer als professionals és la de si realment es poden prevenir. Malgrat que és difícil donar una resposta taxativa, la veritat és que cada vegada hi ha una més forta constatació¹¹ de que l'aplicació de programes de prevenció permet millorar els recursos dels infants per a fer front a un possible abús, o si és el cas, denunciar-lo.

Ja fa prop d'una dècada que als Estats Units el 85% de les escoles portava a terme alguna mena de programa preventiu que, en un 65% dels casos, a més era obligatori.

De manera genèrica, els objectius d'aquest programes es poden resumir en:

- La prevenció primària (és a dir l'evitació de l'abús)
- La detecció (propiciar la revelació)

La qual cosa es tradueix a la pràctica en:

- Ajudar als nens a identificar els senyals d'alarma
- Discriminar entre diverses conductes (etiquetades com a bones, dolentes, confuses)
- Potenciar el seu dret a rebutjar contactes no desitjats
- Diferenciar les parts del cos privades, de les públiques
- Fomentar la recerca d'ajuda als adults de confiança
- Evitar el compromís de guardar secrets
- Evitar els sentiments de culpa, si han estat víctimes d'un abús.

Es precisament aquest tipus de continguts el que fa que, a vegades, persones o professionals amb poca informació se situen en una actitud de resistència

¹¹ Cantón, J. y Cortés, M.R. (1998) Malos tratos y abuso sexual infantil. Ed. Siglo XXI. Madrid.

evitant que es portin a terme aquest tipus de programes, precisament per evitar confrontar al nen amb un aspecte desagradable del món dels adults i de la sexualitat.

La veritat és que la pràctica totalitat de programes existents cuiden molt el tipus d'informació que s'ofereix als infants, així com la manera de fer-la arribar. En termes generals, tots els programes de prevenció procuren oferir als infants una informació sexual adequada a la seva edat sobre el que és un comportament sexual saludable, per evitar transmetre el missatge de que la sexualitat és dolenta o perillosa. A més, el que mostren els estudis és que la gran majoria d'infants se senten més segurs i competents després d'haver participat en aquest tipus de programes. També cal afegir que és un criteri comú que aquest programes s'apliquen amb el consentiment i la col·laboració de les famílies dels infants.

Ara bé, en què es basen aquest programes per a desenvolupar estratègies eficaces en la prevenció de l'abús sexual? La gran majoria prenen com a punt de partida el concepte d'**enfortiment**, basant-se en la quarta precondition del model de **Finkelhor**, és a dir en la necessitat de que l'agressor superi o acabi amb la resistència de l'infant. Així, la idea a retenir seria la de que l'abús sexual és, en part, resultat de la ignorància i de la manca d'assertivitat i de poder en els infants, per tant, la tasca de l'adult és la de facilitar aquest procés.

Evidentment en la mida en la que parlem de procés, parlem d'intervencions planificades que van més enllà de l'activitat puntual. Per això la pràctica totalitat de programes preventius de l'abús sexual es porten a terme a l'escola. En aquest punt, la qüestió a discutir no és si l'escola ha d'intervenir en aquest procés, sinó *com* ho ha de fer, atès que la seva implicació és la única garantia de aquesta tasca es pugui desenvolupar de tal manera que arribi al conjunt de la població infantil i adolescent, de manera reiterada i sistemàtica, ja que els programes de prevenció de l'abús sexual estan destinats majoritàriament als infants, malgrat que en algunes ocasions s'acompanyen de materials paral·lels per a educadors i famílies. El dirigir-se fonamentalment als infants té a veure amb la seva consideració possibles víctimes i amb la necessitat de disminuir la seva vulnerabilitat, però a poc a poc, els darrers programes a posar-se en marxa, han començat a incloure també la consideració dels adolescents no tant sols com a possibles víctimes, sinó també com a possibles agressors.

S' l'enfortiment és un tema clau, la qüestió dels **tocaments** n'és un altra. La diferència entre els bons contactes, els mals contactes i els contactes confusos és un dels aspectes clau de qualsevol programa de prevenció, com ja va demostrar fa bastants anys la professora **Cordelia Anderson**. Aquesta autora va proposar aquesta distinció que ha estat utilitzada com a nucli de la pràctica totalitat dels programes. En algun cas, s'utilitzen banderes vermelles o verdes per a facilitar l'aprenentatge, en altres la referència és un semàfor que barra el pas o el cedeix, en tots el sentiment de que alguna cosa està bé o malament, de que SI o de que NO; en definitiva, petites estratègies per a facilitar l'aprenentatge de la discriminació sobre el que pot ser apropiat o inapropiat.

Ara bé, el que sembla que és del tot determinant per a l'èxit d'un programa de prevenció és el que fa referència a l'adquisició de determinades habilitats

d'enfrontament per part de l'infant. En aquest sentit, caldria distingir quatre possibles línies de treball:

- ▶ Entrenament en assertivitat
- ▶ Entrenament en habilitats de discriminació de l'abús
- ▶ Entrenament en habilitats d'enfrontament de l'abús
- ▶ Entrenament en habilitats de recerca d'ajuda

De fet, no és suficient que l'infant sigui capaç de reconèixer una possible situació d'abús sexual, sinó que ha d'estar també capacitat –en mida de les seves possibilitats- de defensar-se i evitar-ho.

Així, els programes que se centren en l'adquisició d'habilitats per part del nen emfasitzen la necessitat de que els coneixements es tradueixin en la conducta, i per això, cal ensenyar aquelles habilitats que poden ser necessàries per a la seva autoprotecció, com per exemple dir NO.

La majoria d'aquests programes utilitzen metodologies conductuals: tècniques de modelat (modelat participant o simbòlic), reforçament per aproximació amb èxit, pràctica guiada...

En tot cas, la majoria es centren d'una o altra manera en trencar les estratègies més habituals per part dels abusadors (engany, sol·licitud de secret, recompenses, etc.)

Així, cada vegada més, els programes de prevenció s'han estructurat en base a:

- ▶ L'adopció de metodologies actives, amb assatjos conductuals, situant aquest aprenentatge en el context habitual de l'escola
- ▶ Proposta d'activitats als infants que requereixen la consulta o col·laboració dels pares.
- ▶ Coneixement efectiu, no només informatiu, dels recursos al que es pot recórrer en cas de necessitar ajuda.
- ▶ Desenvolupament d'intervencions sistemàtiques i reiterades al llarg del currículum, i vinculades a altres continguts educatius.

Pel que fa a la seva duració, aquesta és una qüestió clarament vinculada als objectius, ja que varia considerablement d'un programa a un altra. També l'edat dels infants és un element a tenir en compte, ja que com més petits són els receptors del programa més curtes solen ser les sessions, en durada i en nombre.

En resum, coincidim plenament amb **Wurtele** i **Miller-Perrin** de qui adaptem el següent resum respecte del que haurien de ser capaços els infants que hagin

passat per un programa de prevenció i que ens pot servir com a orientació i regla mnemotècnica als professionals que intervenim en aquesta matèria:

R	ecordar	Conèixer i recordar els coneixements essencials sobre el tema.
R	econèixer	Identificar les situacions de risc. Les carícies adequades de les no adequades...
R	esistir	Habilitats per autoprotegir-se. (Apreses per mitjà d'assatjos conductuals, periòdicament repetits)
R	elatar	Explicar a un adult de confiança l'abús, si és que ha estat comès. Habilitats per demanar ajuda.

Pel que hem descrit fins ara, queda clar el protagonisme de l'escola a l'hora de portar a terme programes de prevenció, però això no vol dir que ho hagi de fer en solitari. La consideració comunitària d'aquest tipus de programes no és gratuïta ni casual: és imprescindible. Només l'entesa coordinada dels diferents actors socials podrà garantir l'èxit d'aquest programes, èxit que ha de ser entès més enllà del treball professional –evidentment important- però també degut en bona part al paper de suport de les famílies. Per això coincidim també amb **Finkelhor**¹² quan afirma que els programes de prevenció han de procurar que els infants parlin del programa i dels conceptes ensenyats amb els seus pares, i així els facin participar.

¹² Finkelhor, D., Dziuba-Leatherman, J. (1995) **Victimization prevention programs: A national survey of children's exposure and reactions**. Child Abuse and Neglect, 19, 129-139.

Marc general de la proposta

La proposta pedagògica que a continuació es presenta, està dissenyada per a portar-se a terme amb nois i noies del Cicle Mitjà i del Cicle Superior de l'Educació Primària, indistintament. Es recomana però la seva realització amb l'alumnat del darrer curs de cada cicle, és a dir quart i sisè curs.

La proposta es divideix en 6 apartats, centrats en els següents blocs de continguts:

► **Bloc 1: El nostre cos**

El primer bloc té a veure amb el coneixement del propi cos, com a punt de partida fonamental. Aquest coneixement permetrà, a més, la definició i la diferenciació de *parts públiques* i *parts privades* i permetrà situar el fet de ser éssers sexuals.

► **Bloc 2: Sensacions que si, sensacions que no**

El segon bloc es centra en el reconeixement i l'expressió de les sensacions agradables i les desagradables. Alguns programes preventius s'hi refereixen amb expressions del tipus *sentir que si*, *sentir que no*, o adopten figures simbòliques de l'estil de bandera verda o bandera roja, en clara referència als colors d'un semàfor que permet o barra el pas.

► **Bloc 3: Els abusos sexuals**

El tercer bloc situa el tema dels abusos sexuals de tal manera que els infants puguin identificar alguns elements bàsics. El bloc es completa amb activitats orientades a facilitar la discriminació entre les mostres habituals d'afecte i l'abús.

► **Bloc 4: Seguretat personal**

El quart bloc tracta de proporcionar models de resposta davant d'un conjunt de diverses situacions relacionades amb possibles abusos o agressions. L'element conductor són les anomenades *tres preguntes de l'estrany*, com un recurs argumental que potencia que els infants reflexionin sobre la conducta a seguir en cada circumstància.

► **Bloc 5: Els secrets**

El cinquè bloc se centra en el secret com a element crucial en el manteniment de la situació d'abús. El treball planteja la diferenciació dels secrets que si es poden guardar (p.e. una festa secreta d'aniversari a un germà) dels que no (a demanda d'un adult). Diversos autors plantegen fins i

tot que els infants més reticents a guardar secrets tenen menys probabilitats de patir un abús, si més no, en termes generals.

► **Bloc 6: Demanar ajuda**

Finalment, el sisè bloc tracta de la denúncia i la demanda d'ajuda per part de l'infant. L'objectiu és el de facilitar *el trencament del silenci* als infants en situació d'abús, així com potenciar la idea de que els adults de confiança podem ajudar.

Com es pot apreciar per aquesta primera agrupació temàtica, la present proposta pretén incorporar, de manera senzilla, les orientacions que s'han mostrat exitoses en altres programes que ens han obert camí. Hem preferit, però, optar per mantenir un grau de senzillesa que no representi, en cap cas, una sobrecàrrega excessiva per al mestre.

El programa ha estat dissenyat de tal manera que amb la Guia que teniu a les mans tingueu recursos suficients per a desenvolupar-lo amb èxit. Com veureu més endavant, està format per 17 activitats, acompanyades de 20 fitxes de suport. Cal tenir en compte, a més, la disponibilitat de material de suport audiovisual que facilitarà enormement la tasca a desenvolupar.

Ara bé, ja hem dit en un altre moment que aquest no és un programa per dur-lo a terme aïlladament, que comença i acaba en si mateix sense més connexions. Si fos així, aniríem abocats al fracàs. En primer lloc perquè potser sense ser-ne prou conscients acabariem donant una visió força negativa de la sexualitat, en segon lloc, perquè es podrien manifestar diversos efectes negatius, propis de la mala aplicació d'aquest tipus de programes, tal com alguns estudis han posat en avís.

Per això volem torna a insistir en que, aquest programa té un doble marc que l'engloba. El de l'**educació afectiva i sexual** d'una banda, i de l'altra el dels **drets de la infància**. No entenem que es pugui desenvolupar aquest programa sense fer aquestes dues connexions constantment, per això facilitem a continuació orientacions per a vincular les diferents línies d'actuació.

La prevenció de l'abús sexual infantil i l'educació afectiva i sexual

Coincidim amb la majoria d'autors que defensen que els programes de prevenció de l'abús sexual infantil s'han de dur a terme inexcusablement en un marc d'educació afectiva i sexual, ja que això és el contrapès que garanteix tenir accés a una visió saludable i positiva de la sexualitat.

Per la nostra banda també volem ressaltar el terme afectiva, ja que creiem que és el que dona a l'educació sexual una dimensió més relacional i vivencial, allunyada dels tòpics de l'anatomia i la fisiologia.

Com molt encertadament assenyala M. Melendo:

L'educació sexual ha d'orientar l'afectivitat; la necessitat de seguretat afectiva, d'estimar i ser estimat, la necessitat de sentir-se útil i convèncer-se del propi valor, han de tenir una resposta satisfactòria en l'infant des que neix, de manera que, si aquests aspectes de l'afectivitat es descuiden en el procés de maduració de l'infant i de l'adolescent, la seva vida sexual adulta acusarà aquestes falles. Es fàcil entendre que, si un infant no se sent estimat, difícilment podrà donar; i la capacitat de donar i donar-se és fonamental en el desenvolupament sexual de la persona i en la seva conducta sexual.

Aquesta manera d'entendre la sexualitat fa que ens situem de ple en un model més complex i força diferent del tradicional. Vegem-ho.

Concepció tradicional

Percepció que ressalta els continguts propis dels experts per sobre del marc educatiu. Te a veure amb una concepció tradicional de la sexualitat i de l'educació sexual basada en els aspectes fisiològics, individuals i en la transmissió d'informació. El referent és el coneixement sexològic.

Educació **sexual**

Concepció actual

Percepció que enquadra l'educació sexual en un marc fonamentalment educatiu. Està relacionada amb una concepció holística de la sexualitat i de l'educació sexual basada en un model que inclou la interacció entre els diferents aspectes físics, psicològics i socials. El referent és un concepte ampli de salut.

Educació afectiva i sexual

Com podem apreciar en comparar els dos requadres, la concepció educativa, en tant que referent d'un procés viu, obert, crític, etc., és la que ha anat guanyant terreny en detriment de concepcions excessivament centrades en la informació.

Aquesta manera d'entendre l'educació afectiva i sexual és la que hauria d'impregnar el treball que es proposa en aquesta Guia, ja que és des d'una visió general en positiu, per exemple del fet de ser tocat, pels amics, pels pares, pels avis, etc, que es pot tractar l'excepció (el mal tocar) i alhora conservar la visió positiva de conjunt.

Abans d'anar més enllà, aclarim algun punt més respecte l'educació afectiva i sexual:

Característiques de l'educació afectiva i sexual¹³

- ▶ L'educació sexual és un **procés**, que comença en els primers anys d'existència i continua al llarg de tota la vida. En aquest procés s'hi veuran implicats tant la família com l'escola, o la societat en general.
- ▶ L'educació sexual té relació amb un **conjunt d'aprenentatges** que incidirà tant en el nivell d'informació com en les actituds i els comportaments.
- ▶ **Facilitar una informació adequada, variada i correcta** serà d'importància vital en aquest procés. Adequada, en la mesura que correspongui a les característiques del moment evolutiu i a les capacitats dels receptors; variada en la mesura que no s'interessi tant sol en els aspectes anatòmics i fisiològics de la sexualitat, sinó també en els psicològics, antropològics i històrics; correcta, en la mesura en que es basi en coneixements científics actualitzats i, per consegüent, el més lliure possible de prejudicis.
- ▶ Malgrat això, convé recordar que es considera que *la informació és una condició necessària però no suficient*; és a dir, pot constituir una part fonamental d'un programa educatiu, però mai l'única.
- ▶ Aquesta informació inclosa dins d'un procés evolutiu hauria de facilitar l'adquisició d'**actituds positives respecte la sexualitat** i el propi cos, i fomentar la pròpia autoestima i el respecte i afecte pels altres.
- ▶ La informació també ha de tenir la finalitat de **desmitificar i desculpabilitzar** la sexualitat, alliberant de sentiments de culpa i de vergonya, i afavorint l'espontaneïtat i la comprensió de la varietat i riquesa de la conducta sexual humana.
- ▶ Així mateix, hauria de **promoure comportaments saludables** en relació amb la sexualitat, i preparar per afrontar adequadament els possibles problemes vinculats a l'experiència sexual.
- ▶ També hauria de **promoure la responsabilitat**, preparant per a la presa de decisions per mitjà de l'anàlisi de les alternatives possibles i de les seves conseqüències.
- ▶ En definitiva, l'educació sexual tindria com a conseqüència **augmentar o millorar la capacitat d'interrelació amb altres persones**, generant satisfacció amb un mateix i amb els altres.

Val a dir que, acceptant les anterior premisses, l'educació sexual es constitueix com un aspecte imprescindible de ser abordat al llarg de tot el període d'ensenyament obligatori, tant si es tracta d'infants com d'adolescents.

Per vincular les accions de prevenció sobre l'abús sexual infantil que proposa aquesta Guia, amb el desenvolupament del programa d'educació sexual que l'escola estigui portant a terme, es proposa partir de les activitats que tracten del propi cos, del respecte pel mateix, de la higiene, de qui els ajuda en la

¹³ Font, P. (1990) **Pedagogia de la sexualitat**. Ed. Graó. Barcelona

higiene, etc. Evidentment, la facilitat de perfilar aquest vincle dependrà del programa d'educació afectiva i sexual que cada escola utilitzi. En el cas que l'escola no porti a terme en l'actualitat cap activitat planificada en matèria d'educació afectiva i sexual, a la pàgina 139 es poden trobar algunes referències d'utilitat.

Una altra manera d'iniciar aquest treball és desenvolupar-lo a partir de vincular els continguts del currículum amb l'anàlisi de les possibles manifestacions de la sexualitat infantil que proposa l'Associació Americana d'Educació Sexual (SIECUS, 1994):

Des del naixement fins als dos anys:

- Explorar les diferents parts del cos, inclosos els genitals
- Començar a desenvolupar una actitud positiva o negativa vers el seu cos.
- Experimentar plaer genital (des del naixement, els nens tenen ereccions i les nenes lubricació vaginal).
- Ser animats per la família i l'entorn per a que desenvolupin la seva identitat masculina o femenina.
- Aprendre algunes conductes que es consideren adients per els nens i les nenes.

Tercer i quart any de vida:

- Fer-se'n conscients i molt curiosos respecte a les diferències corporals i de gènere.
- Jugar a ser metges, imitar activitats de la llar o altres jocs sexuals amb els amics o germans.
- Adquirir una creença ferma en ser home o dona.
- Imitar la conducta sexual dels adults.
- Dir paraulotes
- Fer preguntes i guaitar sota de la roba als companys o a les nines
- Tenir curiositat pel seu origen.

Cinquè i sisè any:

- Continuar amb els jocs i activitats sexuals,
- Manifestar curiositat per l'embaràs i el naixement.
- Mantenir relacions d'amistat forts amb els nens/es del seu mateix sexe.
- Manifestar gran interès en els rols de gènere.
- Tenir una orientació sexual bàsica
- Adquirir una nova forma de valorar als adults que tenen autoritat.
- Comparar la seva situació amb la dels iguals.
- Començar a crear amb el grup d'iguals una determinada manera de parlar i de vestir.
- Fer-se'n bromes.

Entre els nou i dotze anys:

- Començament de la pubertat.
- Fer-se'n mes reservat i manifestar desitjos de tenir vida privada
- Canvis emocionals forts: joia – tristor
- Viure sentiments d'enamorament o amistat molt forts amb els amics, altres adolescents, artistes, professors, etc.
- Mantenir un "apego" important als amics del mateix sexe.
- Sentir-se incomodo/a, posar-se vermell, etc.
- Masturbar-se fins arribar a l'orgasme.
- Estar molt influït / da pel grup d'iguals
- Tenir-ne fantasies sexuals o romàntiques
- Haver de prendre decisions sobre l'activitat sexual o l'ús de drogues

La prevenció de l'abús sexual infantil i l'educació sobre els drets de la infància

Com hem dit anteriorment, les accions educatives relatives a la prevenció de l'abús sexual infantil, cal que siguin desenvolupades en un marc més general que és el de l'educació afectiva i sexual, que alhora està directament vinculat amb els mètodes, tècniques i filosofia de l'educació per a la salut.

Ara bé, existeix un segon marc de referència pel que fa a la prevenció de l'abús sexual infantil, que dirigeix l'atenció també sobre la prevenció del maltractament en general, de la negligència o de l'abandó, entre altres. Aquest segon marc és, evidentment, el dels drets de l'infant.

Entenem que si aquestes dues referències no impregnen els continguts educatius a treballar, és bastant difícil -i probablement poc exitós- desenvolupar programes de prevenció respecte l'abús sexual infantil.

A partir d'aquestes premisses, cal acceptar que fomentar una actitud positiva sobre la sexualitat, així com transmetre la informació necessària i ajustada a cada nivell d'edat és força important cara al desenvolupament de la personalitat de cada infant i adolescent, de la mateixa manera que també ho és el fet de potenciar l'autoestima i el respecte per un mateix, el sentiment del propi valor, o afavorir el desenvolupament de les habilitats necessàries per a la defensa dels propis drets.

Drets que després de moltes dificultats han estat concretats a partir de l'any 1989, en el que l'Assemblea General de les Nacions Unides va aprovar la Convenció sobre els Drets de l'Infant, a la que actualment s'hi han adherit més de 150 països.

La Convenció conté 54 articles, que es poden agrupar en quatre grans categories:

- ▶ **Dret a la supervivència**, que abasta el dret d'un infant a la vida ai a tenir cobertes les necessitats més fonamentals per a l'existència; entre aquestes s'inclou un nivell de vida adequat, alberg, nutrició i accés als serveis mèdics.
- ▶ **Dret al desenvolupament**, que inclou aquelles coses que els infants necessiten per assolir el seu major potencial. Exemples en son el dret a l'educació, al joc, i al lleure, a les activitats culturals, a l'accés a la informació i a la llibertat de pensament, consciència i religió.
- ▶ **Dret a la protecció**, que exigeix que els infants siguin protegits de totes les formes d'abús, abandonament i explotació, i abasta temes tals com l'atenció especial a nens refugiats, tortura, abusos del sistema de justícia criminal, participació en conflictes armats, treball infantil, consum de drogues i explotació sexual.
- ▶ **Dret a la participació**, que permet als infant assumir un paper actiu en la seva comunitat i nació. Aquest drets inclouen la llibertat d'expressar

opinions, d'opinar sobre el assumptes que afecten la pròpia vida i d'associar-se i de reunir-se amb fins pacífics.

Actualment existeixen diversos materials educatius per a treballar a l'escola el tema dels drets dels infants, que poden facilitar orientacions sobre com continuar amb el treball iniciat amb aquesta guia. Només a tall d'exemple, organismes com la pròpia **Unicef**¹⁴ han editat diversos programes educatius i fullets precisament per a posar el coneixement d'aquests drets a l'abast dels infants.

¹⁴ Unicef (1994) **¡Nada más justo! Guía práctica para aprender acerca de la Convención sobre los Derechos del Niño**. Sesión de Educación para el Desarrollo. Madrid

Objectius del Programa Ep! No badis! a l'escola

Objectius generals

Al finalitzar l'aplicació del programa, els alumnes hauran de:

- Conèixer i entendre el que significa un abús sexual.
- Conèixer i entendre el que significa un maltractament.
- Saber diferenciar l'abús sexual d'altres tipus de contactes normals.
- Poder reconèixer algunes situacions en les que es pot produir l'abús sexual.
- Ser capaços de diferenciar els secrets que cal guardar dels que no.
- Disposar de senzills models de resposta davant una forma de contacte o exhibició no apropiada o desagradable.
- Entendre que la responsabilitat de l'abús sempre és de l'agressor.
- Saber que no sempre es pot evitar l'abús, però que cal demanar ajuda per tal que no es repeteixi.
- Comprendre que amagar l'abús, si s'ha produït, és la pitjor de les solucions.
- Saber i entendre que per solucionar els problemes personals sovint cal demanar ajut a persones adultes de confiança.
- Ser capaços d'ajudar-se entre sí, si cal denunciar un abús.
- Conèixer i saber com utilitzar els diferents recursos socials d'ajuda.
- Haver pres consciència de que els nens i les nenes també tenen drets.

Característiques dels continguts educatius

Tipus de continguts educatius

Continguts conceptuals¹⁵

Designen conjunts de fets, objectes o símbols que tenen certes característiques comunes. Els sistemes conceptuals descriuen relacions entre conceptes.

Continguts procedimentals

Fan referència al conjunt d'accions ordenades i orientades cap a la consecució d'una finalitat. Comprenen les habilitats o capacitats bàsiques, les estratègies o conjunt d'accions que faciliten la resolució de problemes diversos i les tècniques o activitats sistematitzades relacionades amb aprenentatges concrets.

Continguts actitudinals

Tenen a veure amb el conjunt de valors o principis que presideixen tot comportament, de normes o regles de conducta i d'actituds o tendències a comportaments persistents i consistents davant estímuls i situacions.

¹⁵ Adaptat de: Generalitat de Catalunya (1984) **Currículum d'Educació Primària**. Departament d'Ensenyament.

Continguts educatius del Programa Ep! No badis!

Continguts

Conceptuals

El propi cos: parts públiques i parts privades.
 Ens relacionem
 Sentir que si, Sentir que no.
 Contactes apropiats i inapropiats
 Abús sexual infantil.
 Maltractament infantil.
 Situacions de risc
 L'agressor
 Els secrets
 La culpabilitat
 Demanar ajuda
 El suport del grup d'iguals
 Els recursos més a l'abast
 Els drets de l'Infant

Procedimentals

Exposicions a l'aula
 Debats participatius
 Treballs en petit grup
 Recerca d'informació
 Entrenament en habilitats de discriminació de situacions potencialment perilloses.
 Entrenament en estratègies de resolució de situacions problemàtiques
 Entrenament en habilitats de comunicació
 Entrenament en la recerca d'ajuda per a si mateix o per a altres
 Treball individual
 Activitats conjuntes amb els pares

Actitudinals

Desenvolupament de l'autoestima i la confiança
 Predisposició a expressar sentiments i afectes
 Respecte i estima cap el propi cos i el dels altres
 Sentiments i actituds positives envers la pròpia sexualitat
 Respecte per la intimitat
 Solidaritat envers altres companys i companyes víctimes d'abusos i/o agressions sexuals.
 Confiança en l'ajuda que pot prestar el mestre
 Confiança en l'ajuda que es pot rebre d'altres adults significatius.

Avaluació

En tot programa educatiu que pretengui promoure i fomentar canvis en els alumnes, l'avaluació és un element clau per qualificar i quantificar aquest canvi, per valorar si s'han assolit els objectius proposats, i també per fer les modificacions pertinents en aquelles àrees del programa que no han funcionat o que són susceptibles de millora.

Avaluació de la Guia didàctica

Avaluació Inicial

És la que ens orienta sobre els coneixements i les actituds previs dels alumnes. Es pot dur a terme utilitzant qüestionaris, anàlisis d'experiències personals, etc.

En el cas del programa Ep! No badis! caldrà administrar un qüestionari als alumnes abans de començar a desenvolupar la primera de les activitats. Aquest senzill qüestionari servirà per disposar d'una informació de conjunt respecte el grup-aula en relació amb aquest tema.

Aquest qüestionari el trobareu a la pàgina 123

Avaluació Formativa o de Procés

És la que ens permet comprovar l'adequació de les activitats a la consecució dels objectius. Ens facilita la valoració de si es respon a les necessitats i interessos dels alumnes, si la metodologia utilitzada és correcta, etc. Permet rectificar "sobre la marxa" els aspectes del programa que no donen el rendiment esperat.

En aquest sentit, el paper del mestre és fonamental per a dur a terme un procés d'avaluació continuada respecte el desenvolupament de les activitats dels diferents blocs temàtics, l'evolució de l'alumnat, dels seus coneixements i actituds, i la seva implicació i participació, tant a nivell individual com de grup, en les diferents activitats programades.

Avaluació Final

És la que ens permet valorar els resultats obtinguts. En aquest sentit, el mestre avaluarà l'interès mostrat pel tema, la participació, l'aportació de suggeriments, etc. En aquesta fase final, es recomana la utilització de variables quantitatives per als continguts de caire més conceptual i de variables qualitatives per als continguts de procediments i d'actituds.

Aquest qüestionari, juntament amb les observacions i comentaris del mestre al llarg de tot el procés (veure el quadre de control al final d'aquesta Guia), formen l'eix central de la valoració.

Resum de l'avaluació de l'aplicació de la guia pedagògica a les escoles

El model d'avaluació desenvolupat ha obtingut informació d'altres públics que han estat objecte del programa (mares i pares, mestres i altres professionals que han participat en els cursos de formació, membres dels equips locals, responsables institucionals, etc.).

A continuació farem un resum pel que fa als alumnes i a la resta de la comunitat escolar.

Les escoles en les que s'ha desenvolupat el programa (2 escoles de Cerdanyola i 2 escoles de Vic, més 1 escola control a cada localitat) han participat voluntàriament en l'experiència, que, a més en algun cas, ha servit per a consolidar les incipients activitats d'educació afectiva i sexual a l'escola.

Al llarg del període d'implantació del programa, el professorat ha estat assessorat per l'equip tècnic sobre els diversos detalls i característiques de l'aplicació.

Com a comentaris per part del professorat cal destacar el fet que el programa hagi permès abordar altres temes més enllà dels continguts previstos, el cas més clar és que l'aplicació del programa ha obligat –en algunes escoles- al professorat a plantejar-se un major i millor abordatge de l'educació afectiva i sexual, ja que els alumnes s'han apropiat constantment al tema.

Fins i tot en una de les escoles participants, l'aplicació del programa va permetre eliminar algunes conductes agressives entre els nois, especialment els contactes genitals

Cal assenyalar que la resposta per part dels alumnes ha estat fins i tot millor del prevista, ja que han participat activament en les activitats sense manifestar senyals de malestar o d'incomoditat.

Resultats de l'aplicació del programa als nens i nenes

Una condició *sine qua non* de l'avaluació dels nens i nenes mitjançant un qüestionari va ser determinar si aquests tenien un nivell de comprensió lectora que els permetés entendre les preguntes. Els resultats indiquen que **el 97% dels nens i nenes tenien una bona capacitat d'entendre les preguntes que se'ls hi feien.**

A les avaluacions inicials abans de l'aplicació del Programa no es varen detectar diferències entre el grup experimental i el control. Un cop aplicat el Programa s'aprecia que:

- ▶ **Hi ha diferències entre els grups experimentals i controls** pel que fa a les preguntes del qüestionari que impliquen coneixements d'habilitats davant de possibles situacions d'abús sexual infantil. En termes generals,

s'aprecien diferències de entre 10 i 20 punts segons la pregunta entre el grup experimental i el grup control.

- ▶ Aquestes diferències encara són més grans en les comparacions que impliquen només els grups experimental i control dels **nens i nenes de menor edat**, és a dir els de 9-10 anys. En alguns ítems arriben quasi als 40 punts.
- ▶ **També s'observen diferències entre nens i nenes.** Les nenes adquireixen més coneixements que els nens.

Alguns percentatges de respostes correctes dels nens i nenes de 4rt de primària. Comparació grups experimentals i controls (després de l'aplicació del programa educatiu).

Pregunta	Experimental	Control
Un abús sexual és quan algú et toca parts íntimes del teu cos sense que tu estiguis d'acord.	95% diuen "SI"	77% diuen "SI"
Quan tenim la sensació que una cosa que ens fan no ens agrada és important dir-li a la persona que ho fa.	87% diuen "SI"	71% diuen "SI"
No tots els adults sempre ens poden ajudar.	80% diuen "SI"	42% diuen "SI"
Si alguna persona ens fa una pregunta pel carrer i no tenim cap sensació estranya la podem contestar.	76% diuen "SI"	49% diuen "SI"
Les persones que abusen sexualment dels nens o nenes són sempre persones desconegudes	87% diuen "NO"	47% diuen "NO"
Si un nen pateix un abús sexual és perquè és dolent	87% diuen "NO"	69% diuen "NO"

Els nens adquireixen conceptes i coneixements de prevenció després de sotmetre's als programes. Això en el cas d'Ep! No badis!, es posa de manifest a través de la **clara tendència en les dades** que indica diferències pel que fa als **coneixements** que tenen finalment els nens que pertanyen als grups que han estat objecte d'aplicació del programa (experimentals), enfront dels que no ho han estat (controls).

En general, es pot dir que el **nivell de satisfacció** manifestat en les valoracions realitzades per mestres, altres professionals i pares **és elevat**. També, es detecta un **increment de coneixements entre els mestres i**

professionals que han seguit la formació i, especialment, la desaparició dels dubtes en relació a la necessitat d'actuar sempre davant d'un possible cas d'abús sexual infantil.

El programa és considerat per a molts dels que han intervingut com *un espai de coneixement mutu, contacte i interacció* amb altres la qual cosa facilita la creació de circuits i sistemes de coordinació per tal de donar una resposta efectiva a la problemàtica.

També, alguns pares han manifestat la seva sorpresa i a la vegada satisfacció de que el tractament que s'ha donat aquest tema en l'escola i en les sessions informatives ha contribuït **crear un espai de diàleg entre pares i fills** en relació a una temàtica que els era difícil de tractar.

Creiem que existeix suficient informació per pensar de forma raonable que el programa Ep! No badis! pot ser un instrument adequat per a la prevenció de l'abús sexual infantil i altres maltractaments en el medi comunitari.

A hores d'ara, es continua treballant en l'explotació de les dades de l'avaluació, i preparant l'avaluació a mig i llarg termini dels efectes de l'aplicació d'aquest Programa (detecció de nous casos, consolidació de dinàmiques iniciades, etc.).

Activitats

A continuació presentem les activitats suggerides per a dur a terme els objectius d'aquesta guia didàctica.

La proposta consta d'un total de 17 activitats, 20 fitxes de suport. I un vídeo. La durada aproximada del programa es de 10-15 hores, es recomana treballar una activitat per setmana, de forma que en un trimestre es pugui dur a terme amb facilitat.

És important senyalar que aquestes activitats, així com les fitxes, no estan encara en el seu format final i definitiu, ben al contrari. Hem pretès oferir una orientació sobre el tipus d'activitats que poden ser adequades per aconseguir els objectius, però estem oberts a fer les modificacions i adaptacions que calgui, per tal d'optimitzar aquesta proposta. Som plenament conscients de que, en última instància, qui ha de valorar si una activitat *funciona* o no és el mateix professorat que la posa en pràctica, i per tant qui té la última paraula sobre les seves característiques finals.

A cada activitat proposada podreu trobar detallats:

- ▶ **Durada** Estimació orientativa, cada mestre pot adaptar-ho a la seva realitat.
- ▶ **Objectius** Defineixen el que volem assolir amb l'activitat
- ▶ **Descripció** Explicació detallada de com dur a terme l'activitat, pas a pas.
- ▶ **Dinamització** Elements de suport per a dinamitzar la participació de l'alumnat
- ▶ **Materials necessaris** Materials de suport necessaris per a dur a terme l'activitat

A la pàgina 118 trobareu un **Quadre resum** de les activitats de cada bloc i de les fitxes necessàries per a desenvolupar-les, mentre que a la pàgina 120 trobareu un **Quadre de control** que us permetrà prendre petites anotacions al respecte del funcionament de cada activitat. Esperem que vulgueu compartir-les amb nosaltres, ja que així podrem revisar el conjunt d'aquesta proposta didàctica.

Com es podrà apreciar més endavant, algunes activitats s'adapten més al moment evolutiu corresponent al Cicle Mitjà, mentre que altres s'adapten millor al Cicle Superior. En tot cas, queda a criteri de l'educador adaptar l'activitat, en base a la seva experiència i a les característiques del grup d'alumnes.

Cada alumne pot realitzar el seu propi àlbum del programa recollint totes les fitxes treballades i així els pares poder tenir una visió detallada del mateix.

Ús del Vídeo

Algunes de les activitats proposades es desenvolupen a partir de la utilització del vídeo **Sentir que si, sentir que no**¹⁶, editat per la Fundació de Serveis de Cultura Popular. Hem cregut interessant aprofitar aquest recurs per tres motius complementaris: el primer perquè forma part d'un programa àmpliament experimentat durant més de 15 anys al Canadà, amb èxit notable. En segon lloc, perquè el vídeo il·lustra amb molta habilitat i prudència un conjunt de situacions a les que els infants poden haver d'enfrontar-se, facilitant un model d'anàlisi i de resposta força efectiu. En tercer lloc, perquè el fet de disposar d'aquest material en llengua catalana, permet incorporar-lo amb la màxima facilitat en el marc de les activitats que el programa **Ep! No badis!** proposa per a desenvolupar a l'escola.

Recomanem passar alguna escena varies vegades per poder ser compresa millor. Quan calgui utilitzar alguna part del vídeo ho trobareu indicat amb el senyal: **Vídeo**

Advertiment

De la mateixa manera que cal fer amb tots els materials que s'utilitzen a l'aula, és convenient estudiar el vídeo esmentat amb molta cura abans d'utilitzar-lo. Per tant, es recomana que se'n faci més d'un visionament previ, amb l'ajuda de la guia didàctica que l'acompanya i de la que ara teniu a les mans.

¹⁶ **Sentir que si, sentir que no**. Fundació de Serveis de Cultura Popular. Barcelona, 1998.

Bloc 1:

El nostre cos

1. El nostre cos

Duració:

30 a 40 minuts.

Objectius

- Conèixer els noms correctes de les diferents parts del cos.
- Poder dir els noms correctes sense experimentar vergonya.
- Distingir les parts privades del cos.

Descripció

L'activitat consisteix en treballar les fitxes 1 i 2, individualment, a fi i efecte de situar correctament els noms de diferents parts del cos, i molt especialment els dels genitals.

Sovint els noms dels genitals son anomenats amb diminutius o altres noms que no són del tot correctes. No es tracta de desplaçar, d'entrada, tots aquests noms i substituir-los pels correctes, però si fer-ho a poc a poc, mantenint temporalment una mena de doble denominació

L'activitat té una funció de recordatori, així com de preparació de les activitats que vindran a continuació, ja que en alguns casos es faran referència a zones concretes del cos.

L'activitat es pot continuar amb una breu explicació sobre quines son les zones que podem considerar *públiques* (les que estan a la vista, les que altra gent pot tocar) de les *privades* (les que no es poden tocar pels altres, les que habitualment estan cobertes). Un sistema habitual per explicar això és fer un símil amb el que està cobert o no pel banyador. En tot cas, és important deixar clar que les zones que tapem habitualment, són zones que han d'estar protegides per no prendre mal o per la seva cura o higiene, però no per causes que tinguin a veure amb una visió negativa del cos.

Dinamització

El mestre pot preguntar diverses qüestions per tal de fomentar la participació, p.e.:

Quines són les parts del nostre cos?

Quins altres nom utilitzem a vegades per anomenar-les?

Quines són les parts del nostre cos que sempre estan cobertes?

Quines són les parts del nostre cos que sempre estan destapades?

Quines són les part privades o intimes i perquè.

Materials necessaris

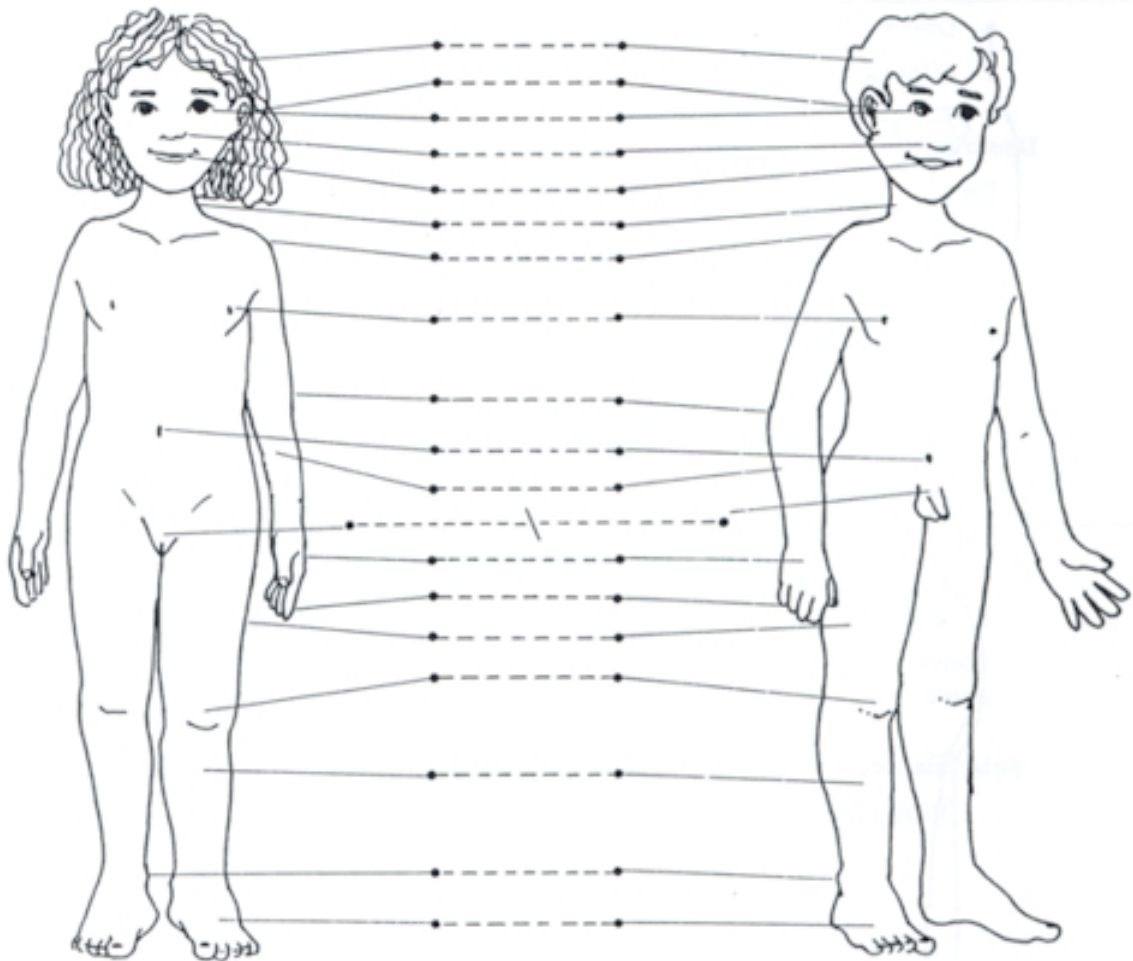
- Fitxa núm. 1: El nostre cos
- Fitxa núm. 2: Els nostres genitals

L'activitat es pot completar, a criteri del mestre, amb el visionat dels dos films inclosos en el vídeo *Canviar i créixer*¹⁷, especialment amb el segon, que explica els canvis de la pubertat en nois i noies. Igualment, es poden fer servir diccionaris, i es pot treballar en petits grups.

¹⁷ **Canviar i créixer**. Fundació de Serveis de Cultura Popular. Barcelona, 1998.

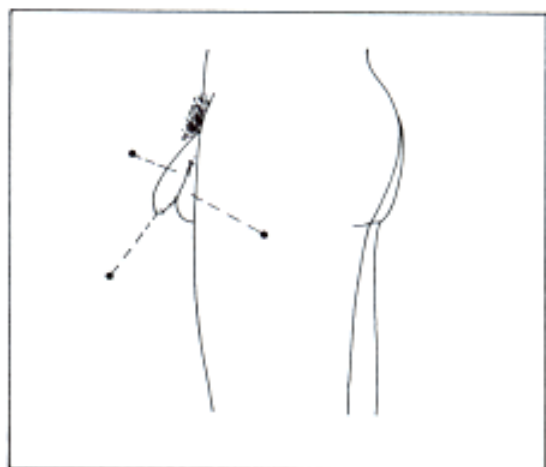
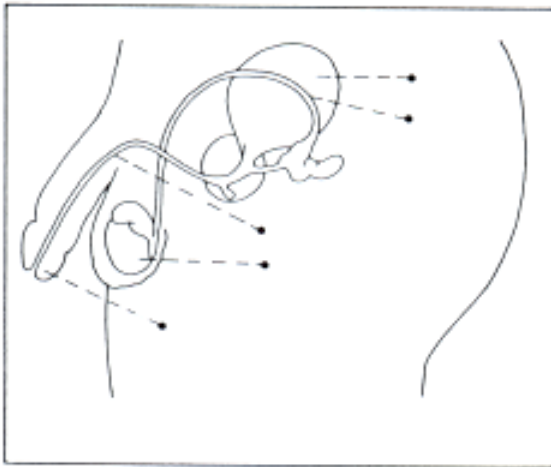
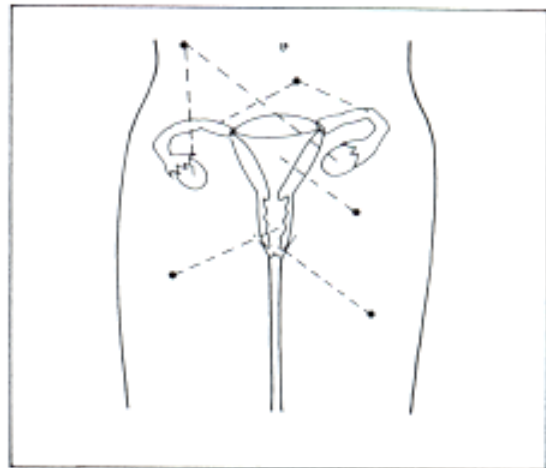
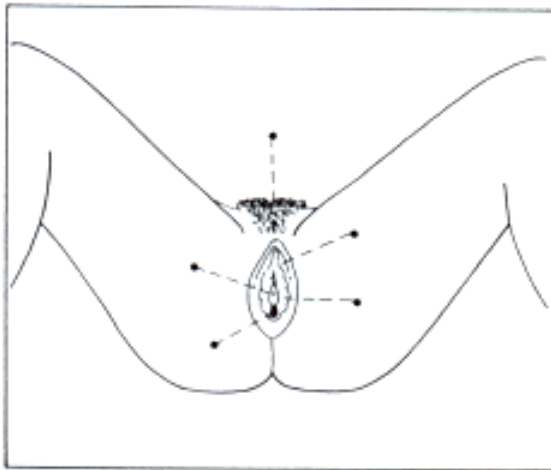
Fitxa 1

El nostre cos

Fitxa 2

Els nostres genitals

2. Qui pot tocar el nostre cos?

Durada

20 a 30 minuts

Objectius

- Diferenciar en quines situacions es pot tocar el nostre cos i en quines no.
- Diferenciar quines persones poden tocar el nostre cos i quines no.

Descripció

Per dur a terme l'activitat caldrà fer grups de 4 o 5 alumnes, que treballaran conjuntament la fitxa núm. 3. A continuació cada grup explicarà les seves respostes, mentre que el mestre a la pissarra farà un resum dels que diuen els alumnes.

És important que el mestre ajudi als alumnes a veure també qui NO pot tocar el seu cos, o a on del cos no.

Així mateix, cal ajudar a situar algunes circumstàncies excepcionals, com per exemple quan es té un accident, o quan es va al metge.

Dinamització

El mestre pot demanar als alumnes que, a més de que expliquin qui i en quines circumstàncies, expliquin també les sensacions agradables o desagradables.

També pot explicar com el contacte físic és una manera de dir coses als altres, com per exemple com quan es fa o rep una carícia, quan es felicita, quan es celebra un gol, etc.

Materials necessaris

- Fitxa núm. 3: Qui pot tocar el nostre cos?

3. Cançó: El meu cos és meu

Durada

20 a 30 minuts

Objectius

- Entendre que els altres no poden tocar el cos si no es dona permís per fer-ho.

Descripció

L'activitat consisteix en treballar la fitxa número 4, que és la lletra de la cançó que un grup de nens i nenes canten a l'inici i final de cada una de les tres pel·lícules que componen el vídeo *Sentir que si, sentir que no*.

Per dur a terme l'activitat caldrà disposar d'un aparell de vídeo per sentir la cançó, o haver-la enregistrat primer en cinta cassette.

En funció de les característiques de cada grup, la lletra es pot memoritzar i cantar, o es pot treballar directament sobre la fitxa núm. 4.

Dinamització

Es pot treballar algun dels paràgrafs per separat, a partir de la pregunta: que vol dir la lletra d'aquest paràgraf?

Finalment, com és la darrera activitat del bloc, i a l'igual que ho farem en el futur, es pot demanar als alumnes que valorin:

Quines coses noves hem après fins ara?

(Per exemple alguns noms de les parts del cos, qui ens pot tocar i qui no, o que per que algú ens toqui cal que vulguem i donem permís)

Materials necessaris

- Fitxa núm. 4: Cançó El meu cos és meu
- **Video** *Sentir que si, sentir que no*

Fitxa 4

Cançó: El meu cos és meu

Mira el meu cos, sap fer de tot:
saltar i ballar, dibuixar i cantar!
Dalt les muntanyes, o vora del mar,
a peu o amb bici, em fa disfrutar.
Jo tinc el meu cos i tu tens el teu,
aquest cos és meu des del cap fins als peus.

Sé el que sento, només ho sé jo,
t'ho diré ben clar perquè jo tinc raó.
Costa moltíssim del dir el que sents,
per saber dir no, hem de ser molt valents.
Jo tinc el meu cos i tu tens el teu,
aquest cos és meu des del cap fins als peus.

Per molt que ho intentis, no em pots pressionar,
tinc dret de negar-m'hi, ja te'n pots anar.
No vull que em toquis si t'he dit que no,
no ho fas per carinyo, ho fas només per tu!
Jo tinc el meu cos i tu tens el teu,
aquest cos és meu des del cap fins als peus.

Què t'has cregut, que sóc ximple o què?
A mi no m'enganyen i sé què haig de fer.
Sé tres preguntes que em donen la clau.
No cal que insisteixis, deixa'm en pau.
Jo tinc el meu cos i tu tens el teu,
aquest cos és meu des del cap fins als peus.

Sé el que sento, només ho sé jo,
t'ho diré ben clar perquè jo tinc raó.
Els que m'estimen no em tracten així,
doncs deixa'm estar, no em facis patir.
Jo tinc el meu cos i tu tens el teu,
aquest cos és meu des del cap fins als peus.

Bloc 2: Sensacions que si...

4. Sentim que si o sentim que no

Duració

30 a 50 minuts

Objectius

- Diferenciar les sensacions que són agradables de les que no ho són.
- Saber que es pot dir NO quan algú ens fa sentir una sensació desagradable.

Descripció

L'activitat consisteix en visionar la primera de les tres escenes que conté la primera part del vídeo. En aquesta escena la Fran pentina la Bàrbara. Es tracta d'una possible situació quotidiana en que es pot manifestar la sensació que no. Seguidament es torna a representar la mateixa escena, però aquest cop proposant-hi una conclusió alternativa. Un cop la Bàrbara i la Fran han dut a terme la primera de les dramatitzacions, és un bon moment per aturar la cinta i parlar amb els alumnes sobre el sentir que SI i el sentir que NO.

Per tal que s'entengui millor, es pot fer la comparació amb un semàfor que quan està vermell barra el pas, però que quan està verd el permet.

Dinamització

Es pot demanar als alumnes que, primer de viva veu, i després fent servir la fitxa núm. 5 expliquin quines coses els fan sentir que SI i quines que NO.

Després cada alumne pot portar la fitxa a casa per comentar-la amb els seus pares.

Materials necessaris

- Fitxa número 5
- **Video** *Sentir que si, sentir que no*

5. Petits consells per aprendre a dir no

Duració

40 a 50 minuts

Objectius

- Potenciar la capacitat de dir NO en determinades circumstàncies
- Afavorir el respecte per un mateix i pel propi cos negant-se a ser utilitzat

Descripció

Primera part

L'activitat consisteix en visionar la segona de les tres escenes que conté la primera part del vídeo. Aquesta segona escena representa un autobús on la Fran és molestada per un passatger. En aquesta escena es potencia la verbalització del sentiment de NO.

El comentari amb els alumnes pot tractar el tema de la por i com s'hi pot fer front. És important que els alumnes expliquin altres possibles respostes que se'ls ocorrin, i reforçar-les malgrat que siguin una mica ingènues.

Seguidament es reparteix la fitxa núm. 6 i el mestre explica com es *construeix* un NO. Seguidament demana, un per un als alumnes, que expressin un NO en veu alta. Evidentment aquesta activitat ha de tenir un component lúdic, però que no li resti importància en cap moment a la capacitat de dir NO i a la seva utilitat.

Segona part

La segona part té a veure amb com a vegades dir NO fa sentir-se malament. Tornarem a utilitzar el vídeo, visionant aquesta vegada la tercera i última escena de la primera part del vídeo. L'escena representa en Brian i el seu entrenador d'hoquei, el qual durant el joc el toca de manera que li provoca disgust. Com que en Brian rebutja aquest contacte, l'entrenador l'amenaça dient-li que no podrà jugar a primera divisió. A continuació en Brian busca suport en la seva mare.

La idea a treballar és que quan es produeixen aquestes situacions, no s'ha de cedir i que cal comentar-les amb algú de confiança.

Materials necessaris

- Fitxa núm. 6: Petits consells per aprendre a dir NO
- **Video** *Sentir que si, sentir que no*

Fitxa 6 Petits consells per aprendre a dir

No !

1

Escolta la teva petita veu interior que et diu com et sents...

2

Prepara el teu **NO** dins el cap, prepara la teva veu i agafa aire...
(també el pots escriure en un paper per donar-te coratge)

3

i crida'l !!!

4

i si és necessari torna-ho a repetir: **NO, NO i NO !!!**

6. Quan sentim que si i quan sentim que no

Durada

20 a 30 minuts

Objectius

Consolidar els aprenentatges fets en aquest bloc d'activitats.

Descripció

Aquesta és una activitat de repàs. Consisteix en respondre al qüestionari de la Fitxa núm. 7, prestant especial atenció a qui fa cada acció, o de quina acció es tracta. Alguns alumnes poden respondre "depèn", llavors es pot comentar amb ell/a o en grup.

Seguidament els alumnes poden comentar què farien en els casos en que han respost que no. Igualment es poden representar les situacions.

Com és una activitat de final de bloc, es pot demanar als alumnes quines coses noves han après fins ara.

(Per exemple a diferenciar el sentiment del SI del sentiment del NO, a dir NO...)

Seguidament, i per tal de tancar aquest bloc de manera agradable, es pot distribuir una còpia de la fitxa 8 a cada alumne. A mida que els alumnes vagin descobrint les paraules ocultes, el mestre les pot anar anotant a la pissarra, fer un mural, etc.

Com passa amb la resta de fitxes i qüestionaris, el mestre pot recollir-les i buidar-les per valorar el nivell de risc de la classe.

Materials necessaris

Fitxa núm. 7: Quan sentim que si i quan sentim que no

Fitxa núm. 8: Sopa de lletres

Fitxa 7 **Quan sentim que si i quan sentim que no**

Envolta amb un cercle la resposta que indica com et sents en cada situació

• Si la meva mare m'abraça, sento que...	Si	No
• Si el meu pare em fa un petó, sento que...	Si	No
• Si un desconegut em convida a pujar a un cotxe, sento que...	Si	No
• Si m'abraça un amic o amiga, sento que...	Si	No
• Si un adult em toca el pit, sento que...	Si	No
• Si un adult em mira mentre em vesteixo, sento que...	Si	No
• Si algú em toca a l'autobús, sento que...	Si	No
• Si el meu avi m'agafa de la ma, sento que...	Si	No
• Si un desconegut m'agafa de la ma, sento que...	Si	No
• Si algú em diu coses desagradables o grolleres, sento que...	Si	No
• Si un veí em toca sempre que em veu, sento que...	Si	No
• Si m'ofereixen diners per deixar-me tocar, sento que...	Si	No

Fitxa 8**Sopa de lletres**

Entre totes aquestes lletres estan amagades 10 coses que ens poden fer sentir que SI amb els amics i les amigues. Les podràs localitzar?

X	O	Z	R	R	S	T	V	I	O	L	P
A	B	R	A	Ç	A	R	S	E	F	G	Y
S	S	T	Y	Z	A	S	E	S	R	Q	W
R	F	G	R	A	C	A	N	T	A	R	T
R	I	U	R	E	A	S	T	I	T	G	U
S	E	N	V	M	A	V	N	M	B	Y	P
V	N	N	S	B	J	U	G	A	R	P	A
R	E	E	R	T	U	G	H	R	H	O	S
W	Y	D	F	T	D	K	J	L	M	L	S
A	S	A	G	H	A	S	D	I	G	K	E
P	A	R	L	A	R	H	J	D	F	H	J
G	F	H	J	K	L	Q	W	E	R	G	A
G	H	K	A	C	A	R	I	C	I	A	R

Bloc 3: Els abusos sexuals

7. Els abusos sexuals

Durada

30 a 40 minuts

Objectius

- Conèixer el que són els abusos sexuals
- Identificar diferents tipus d'abús sexual
- Entendre que si som víctimes d'un abús no hem de sentir-nos culpables i que hem de dir-ho a algú de confiança.

Descripció

Primera part.

A partir d'una molt senzilla presentació per part del mestre es divideix els alumnes en grups de 4 o 5 i se'ls facilita la Fitxa núm. 9, demanant que responguin a les qüestions plantejades. Al cap d'una estona de treball, un membre de cada grup explicarà en veu alta el que han discutit.

Un cop expressades les idees prèvies dels alumnes, el mestre aprofitarà per fer algunes precisions, sobre, per exemple, com els abusadors no sempre son persones desconegudes, o persones estranyes, diferenciarà l'abús de l'agressió, etc.

Segona Part

Com a segona part d'aquesta activitat, es visionarà la primera escena de la segona pel·lícula. En aquesta escena, un exhibicionista espanta la Fran. Ella es pensa que això ha passat perquè tot jugant li ha clavat un cop de pilota al cotxe. La Bàrbara la consola i després avisa la policia.

Dinamització

Es important començar a avançar la idea de que un no s'ha de sentir culpable quan passen aquestes situacions, que l'abús es SEMPRE culpa de l'altre.

Un cop visionada la pel·lícula, és important explicar com a vegades un abús no comporta contacte físic, com és el cas dels exhibicionistes, o quan algú obliga a veure imatges d'alt contingut sexual inadequades a l'edat.

Així mateix cal deixar ben clar que, si això passa, en lloc d'amagar-ho cal explicar-ho a una persona adulta de confiança.

Materials necessaris

- Fitxa núm. 9: Els abusos sexuals

- **Video** *Sentir que si, sentir que no*

Fitxa 9**Els abusos sexuals**

Contesteu, juntament amb els altres membres del grup, les següents preguntes,

Sabeu que és l'abús sexual ?

Coneixeu algun cas que li hagi passat a algun amic o amiga?

Sabríeu explicar un exemple del que és un abús sexual?

8. Pensar i decidir

Durada

15 a 20 minuts

Objectius

- Diferenciar els contactes abusius de les mostres d'afecte

Descripció

L'activitat consisteix en treballar el qüestionari de la Fitxa núm. 10. Es tracta de senyalar per a cada situació proposada, si es tracta d'una mostra d'afecte o d'una situació d'abús.

Els alumnes poden completar la fitxa proposant altres exemples.

Dinamització

Aquesta activitat ha de recuperar el treballat anteriorment sobre el sentiment del SI i el sentiment del NO.

A més, el mestre ha de reforçar la intuïció dels alumnes a l'hora de decidir. Aquest és un aspecte força controvertit en els programes de prevenció, però existeix una certa convicció de que sovint els infants tenen una idea bastant encertada al diferenciar el que és apropiat del que no ho és.

En tot cas, cal potenciar la idea de que si hi ha dubtes, el millor es consultar-los amb un adult de confiança.

Materials necessaris

- Fitxa núm. 10: Pensar i decidir

Fitxa 10**Pensar i decidir**

De les situacions que es descriuen a continuació, senyala les que tenen a veure amb un abús i les que tenen a veure amb mostres d'afecte

	Abús	Afecte
La meva mare m'abraça	☐	☐
Algú intenta tocar-me els genitals sense el meu consentiment	☐	☐
El meu pare em fa petons tots els dies	☐	☐
Els meus amics m'acaricien el cabell	☐	☐
Un nen més gran m'ofereix diners si vaig amb ell al bany	☐	☐
Un adult m'ensenya els seus genitals	☐	☐
Em banyo amb els meus pares	☐	☐
Algú em toca el cul a l'autobús	☐	☐
Un desconegut m'ofereix diners per fer-me fotos sense la roba.	☐	☐

9. Les agressions sexuals

Durada

30 a 40 minuts

Objectius

- Conèixer el que són les agressions sexuals
- Saber que tots hem d'aprendre a autoprotegir-nos
- Entendre que si som víctimes d'una agressió no hem de sentir-nos culpables i que hem de dir-ho a algú de confiança.

Descripció

Primera part

L'activitat consisteix en, a partir d'una breu explicació per part del mestre sobre el que són les agressions sexuals, respondre al qüestionari de la Fitxa núm. 11.

A partir de les respostes del qüestionari, el mestre aprofitarà per matisar els errors que els alumnes hagin pogut haver comès a l'hora de respondre.

Segona part

La segona part consisteix en el visionat de la segona escena de la segona pel·lícula. En aquesta escena es tracta d'una situació en què un adult enganya una nena en unes circumstàncies que deixen entreveure clarament una alta possibilitat d'agressió sexual.

Dinamització

Un cop visionada la pel·lícula, així com els comentaris que fan els infants de la mateixa respecte què és una agressió sexual, es pot proposar als alumnes que plantegin possibles maneres d'evitar patir una agressió, reforçant les diferents respostes que ofereixin.

És important insistir en que la culpa de l'agressió és SEMPRE de l'agressor, de la mateixa manera que cal deixar ben clar que, si això passa, en lloc d'amagar-ho cal explicar-ho a una persona adulta de confiança.

Materials necessaris

- Fitxa núm. 11: Les agressions sexuals
- **Video** *Sentir que si, sentir que no*

Fitxa 11**Les agressions sexuals**

Envolta amb un cercle la resposta que cregueu que és la correcta, segons que la frase sigui Veritat o Fals:

- Un abús sexual és quan algú et toca parts íntimes del teu cos sense el teu consentiment V F
- Els abusadors mai enganyen els infants amb falses promeses V F
- En una agressió sexual, l'agressor utilitza la força i la violència V F
- Tothom ha d'aprendre a protegir-se a si mateix V F
- Els abusadors són sempre persones desconegudes V F
- Les persones agressores són malalts que necessiten ajuda V F
- Qualsevol persona pot ser un agressor V F
- Nois i noies més grans també poden ser agressors V F
- La majoria de persones no fan aquestes coses V F
- Si tenim problemes ho hem de dir a algun adult de confiança V F

Bloc 4: La seguretat personal

10. Les tres preguntes de l'estrany

Durada

50 minuts

Objectius

- Conèixer i saber utilitzar les tres preguntes de l'estrany com a estratègia per l'autoprotecció.

Descripció

Primera part

L'activitat consisteix en visionar l'explicació sobre les tres preguntes de l'estrany que conté la segona pel·lícula del vídeo. A continuació es pot distribuir la Fitxa núm. 12 entre els alumnes pel tal que la tinguin a ma i puguin memoritzar-la. Alternativament, es pot utilitzar de model per a fer un cartell de gran tamany i tenir-lo penjar a l'aula com a recordatori.

Seguidament es poden respondre individualment les preguntes de la Fitxa 13a. Atès que és difícil que els alumnes recordin i utilitzin correctament el recurs a les tres preguntes en una única sessió de treball, creiem important fer recordatoris al cap d'uns pocs dies, utilitzant per exemple la Fitxa 13b, o altres situacions plantejades pel mestre.

Segona part

A continuació es pot visionar la tercera escena de la segona pel·lícula, que tracta d'un veí que convida la Bàrbara a anar a casa seva a jugar amb un joc de vídeo nou. En un primer moment es té la tendència a preveure una situació d'engany, però en realitat no ho és. És una bona demostració de com fer servir positivament les tres preguntes de l'estrany.

Finalment, es pot visionar també la primera escena de la tercera pel·lícula en que la Bàrbara i la Fran comenten diverses situacions amb els alumnes i practiquen amb tres preguntes de l'estrany.

Dinamització

Com a mesura de dinamització es pot recórrer a plantejar diverses situacions en que es puguin aplicar les tres preguntes de l'estrany. És important recordar constantment que una sola resposta amb NO vol dir anar a la recerca d'algun adult de confiança.

Materials necessaris

- Fitxa núm. 12: Les tres preguntes de l'estrany
- Fitxa núm. 13a: Aprendre a fer servir les tres preguntes de l'estrany

- Fitxa núm. 13b: Aprendre a fer servir les tres preguntes de l'estrany
- **Video** *Sentir que si, sentir que no*

Fitxa 12

Les tres preguntes de l'estrany

1

Tinc la sensació de que SI o de que NO?

2

Si vaig amb..., algú sabrà a on soc?

3

Si vaig amb ..., puc estar segur/a de que m'ajudaran si em fa falta?

Recorda:

Una sola resposta amb NO vol dir que és millor que ho consultis amb algun adult de confiança.

Fitxa 13a**Aprendre a fer servir les tres preguntes de l'estrany**

Fes servir les tres preguntes de l'estrany en cada una de les següents situacions. Què respos?

Una veïna ens convida a berenar a casa seva

- 1 Sento que SI o sento que NO?
- 2 Si hi vaig, algú sabrà a on soc?
- 3 Si hi vaig, puc estar segur/a de que m'ajudaran si em fa falta?

Un home que viu al barri ens convida a acompanyar-lo a passejar el seu gos pel parc

- 1 Sento que SI o sento que NO?
- 2 Si hi vaig, algú sabrà a on soc?
- 3 Si hi vaig, puc estar segur/a de que m'ajudaran si em fa falta?

Un mestre ens convida a casa seva per ajudar-nos a fer els deures

- 1 Sento que SI o sento que NO?
- 2 Si hi vaig, algú sabrà a on soc?
- 3 Si hi vaig, puc estar segur/a de que m'ajudaran si em fa falta?

Fitxa 13b**Aprendre a fer servir les tres preguntes de l'estrany****Un veí ens convida a prendre un refresc a casa seva**

- ❶ Sento que SI o sento que NO?
- ❷ Si hi vaig, algú sabrà a on soc?
- ❸ Si hi vaig, puc estar segur/a de que m'ajudaran si em fa falta?

Una persona desconeguda s'ofereix a acompanyar-nos a casa

- ❶ Sento que SI o sento que NO?
- ❷ Si hi vaig, algú sabrà a on soc?
- ❸ Si hi vaig, puc estar segur/a de que m'ajudaran si em fa falta?

Un veí truca a la porta i ens demana que l'obrim estant sols

- ❶ Sento que SI o sento que NO?
- ❷ Si el deixo entrar, algú sabrà a on soc?
- ❸ Si el deixo entrar, puc estar segur/a de que m'ajudaran si em fa falta?

Un desconegut ens convida a passejar en un cotxe

- ❶ Sento que SI o sento que NO?
- ❷ Si hi vaig, algú sabrà a on soc?
- ❸ Si hi vaig, puc estar segur/a de que m'ajudaran si em fa falta?

11. No obrir la porta als desconeguts

Durada

30 a 40 minuts

Objectius

- Saber aplicar les tres preguntes en diverses circumstàncies

Descripció

L'activitat consisteix en que, dos alumnes, un noi i una noia, representin el diàleg de la fitxa 14a.

Un cop feta la representació, el mestre demanarà als altres alumnes què pot passar si l'Alba obre la porta a un desconegut. El mestre també demanarà quines coses podria fer o dir l'Alba si no volgués obrir la porta a un desconegut. El mestre estimularà la participació i recollirà les diferents propostes que vagin sorgint, anotant-les a la pissarra.

A continuació, dos alumnes més, també noi i noia, representaran el diàleg de la fitxa 14b.

A partir d'aquí, els alumnes hauran d'explicar les diferències entre una situació i altra.

Dinamització

S'utilitzaran les tres preguntes de l'estrany de la següent manera:

- Tinc la sensació que SI o que NO?
- Si deixo entrar un desconegut a casa, algú ho sabrà?
- Si deixo entrar un desconegut a casa, puc tenir la seguretat que algú em podrà ajudar si em fa falta?

Materials necessaris

- Fitxa núm. 14a: No obrir la porta als desconeguts
- Fitxa núm. 14b: No obrir la porta als desconeguts

Fitxa 14a **No obrir la porta als desconeguts**

Alba te onze anys i està sola a casa.

Conversa A

Sona el telèfon: Ringggggggg

Alba: Hola

Desconegut: Hola. Amb qui parlo?

Alba: Amb l'Alba.

Desconegut: Hola Alba. Que puc parlar amb la teva mare?

Alba: No. La meva mare ha sortit i no tornarà fins d'aquí a una hora.

Desconegut: I amb el teu pare?

Alba: Tampoc no hi és.

Desconegut: Escolta'm Alba. He de portar un paquet per a la teva mare, però he perdut l'adreça. Dignes-me-la si et plau.

Alba: L'adreça és Carrer de la Font número 3, primer pis.

Desconegut: Moltes gràcies Alba. D'aquí a deu minuts estaré a casa teva, però quan truqui al timbre obre'm la porta, ja que si no hauré fet el viatge inútilment. Me l'obriràs, oi?

Alba: Si, és clar.

Desconegut: Molt bé, doncs fins ara.

Fitxa 14b **No obrir la porta als desconeguts**

Elena te onze anys i està sola a casa.

Conversa B

Sona el telèfon: Ringggggggg

Alba: Hola

Desconegut: Hola. Amb qui parlo?

Alba: Amb l'Alba.

Desconegut: Hola Alba. Que puc parlar amb la teva mare?

Alba: No. En aquest moment no s'hi pot posar.

Desconegut: I amb el teu pare?

Alba: No. Tampoc s'hi pot posar.

Desconegut: Que no estan a casa?

Alba: Si, però no s'hi poden posar.

Desconegut: Em sembla que m'enganyes.

Alba: Qui és vostè?

Desconegut: Escolta'm Alba. He de portar un paquet per a la teva mare, però he perdut l'adreça. Diques-me-la si et plau.

Alba: Ho sento, però és millor que truqui més tard i parli amb la mare.

Desconegut: Mira Alba, és que tinc molta feina i només puc passar aquesta tarda. Em vols dir l'adreça?

Alba: No. Si vol, deixi'm el seu número de telèfon i la mare el trucarà.

El desconegut penja el telèfon.

12. Recordeu la cançó?

Durada

15 a 20 minuts

Objectius

- Afavorir la capacitat de negar-se a determinades situacions
- Potenciar l'assertivitat dels alumnes

Descripció

L'activitat consisteix en recuperar la Fitxa número 4, amb el text complet de la cançó. Seguidament, i en petit grup, cal retallar les frases de les Fitxes 15a i 15b i explicar, una per una, el seu significat.

Dinamització

Com aquesta és una activitat de final de bloc, i per tant de recapitulació, podem finalitzar demanant als alumnes què hem après fins ara.

(Bàsicament, les tres preguntes de l'estrany)

D'altra banda, per acabar aquest apartat de manera lúdica, podem distribuir la Fitxa 16 que conté un missatge secret.

Materials necessaris

- Fitxa núm. 4: Cançó El meu cos és meu
- Fitxa núm. 15a: Què diu la cançó?
- Fitxa núm. 15b: Què diu la cançó?
- Fitxa núm. 16: El missatge ocult
- **Vídeo** *Sentir que si, sentir que no*

Fitxa 15a**Què diu la cançó?**

Per saber dir no hem de ser molt valents !

Per molt que ho intentis, no em pots
pressionar,
Tinc dret de negar-m'hi, ja te'n pots anar !

No vull que em toquis si t'he dit que no !

Què t'has cregut, que sóc ximple o què?
A mi no m'enganyen i sé què haig de fer !

Fitxa 15b**Què diu la cançó?**

Sé tres preguntes que em donen la clau !

No cal que insisteixis, deixa'm en pau !

Sé el que sento, només ho sé jo,
t'ho diré ben clar perquè jo tinc raó.

Bloc 5: Els secrets

13. Bons i mals secrets

Durada

20 a 30 minuts

Objectius

- Conèixer que existeixen secrets bons que cal guardar i respectar i altres que hem de rebutjar.
- Reforçar la capacitat per dir No i demanar ajuda.

Descripció

L'activitat consisteix en explicar als alumnes la diferència entre els bons i els mals secrets. En principi els *bons secrets* tenen a veure amb coses agradables i divertides que es comparteixen amb altres persones, per exemple, un regal d'aniversari a un germà gran. Però existeixen també els *mals secrets* que són aquells que ens molesten, que ens fan sentir malament i que se'ns demana que mai expliquem a ningú.

(Com és conegut, una de les estratègies dels abusadors és la d'establir un pacte de silenci amb la víctima, bé apel·lant al secret, bé a l'amenaça. Trencar aquesta dinàmica és una manera de trencar aquesta situació)

Dinamització

Es demanarà als alumnes que posin exemples de secrets que es poden guardar, i d'altres secrets que cal rebutjar.

És important explicar que sovint els abusadors subornen a les seves víctimes amb obsequis, com per exemple, gelats, caramels, etc., demanant que no es digui a ningú. En aquest cas el que cal fer és rebutjar el secret i l'obsequi. En tot cas, el millor és que siguin els mateixos alumnes qui posin els exemples.

Materials necessaris

Fitxa núm. 17: Els secrets

Fitxa 17**Els secrets**

Hem de guardar el secret ?

• La mare ens demana que li diguem al pare que li ha comprat un regal...	Si	No
• Una amiga ens explica que un noi més gran li fa coses desagradables i te por...	Si	No
• Els pares estan preparant una festa sorpresa per la teva germana gran	Si	No
• Un veí et proposa fer-te regals si l'acaricies i no ho dius a ningú	Si	No
• Un amic t'explica que li agrada una noia de la mateixa classe	Si	No
• Un desconegut et proposa donar-te diners per fer-te fotos sense roba, però no ho has de dir...	Si	No
• Un familiar t'acaricia de manera desagradable quan ningú el veu i et demana que li guardis el secret	Si	No
• Un company de classe et toca els genitals i t'amenaça si ho dius a algú...	Si	No
• Un desconegut m'ensenya els seus genitals a condició que no ho expliqui	Si	No
• El teu germà gran té núvia i et demana que no ho expliquis	Si	No

Bloc 6: Demandar ajuda

14. Ajudar-se mutuament

Durada

50 minuts

Objectius

- Potenciar la capacitat de demanar ajuda a persones adultes de confiança
- Afavorir la capacitat d'ajudar-se mútuament.
- Entendre que si som víctimes d'un abús no hem de sentir-nos culpables i molt menys guardar-nos el secret.

Descripció

Primera part

L'activitat consisteix en visionar la segona part de la tercera pel·lícula, en la que la Bàrbara, la Fran i en Brian manifesten tenir problemes. Cadascun d'ells, per separat, ha sofert l'abús d'un adult. Tots tres demanen als alumnes quins consells els poden donar. El mestre pot fer el mateix.

Segona part

La segona part de l'activitat consisteix en utilitzar les fitxes 18a i 18b i en petits grups respondre a les qüestions plantejades. Els alumnes també poden inventar situacions semblants, que els hi semblin més ajustades a la seva realitat i buscar possibles solucions.

Dinamització

És important que el mestre dirigeixi constantment als alumnes a persones adultes de confiança (mestres de l'escola inclosos), insistint en que si a la primera no els fan cas, continuïn fins a trobar algú que se'ls cregui i se'ls escolti.

Materials necessaris

- Fitxa núm. 18a: Ajudar-se mútuament
- Fitxa núm. 18b: Ajudar-se mútuament
- **Video** *Sentir que si, sentir que no*

Fitxa 18a**Ajudar-se mútuament**

L'Alba és una companya de classe. Fa dies que està molt trista i quan li preguntem què li passa ens explica que un veí, molt amic del seu pare, sempre que coincideix amb ella a l'ascensor, li fa petons i l'acaricia d'una manera que no li agrada.

L'Alba té por de dir-ho als pares, ja que pensa que no li faran cas perquè quan el veí va a casa d'ella es comporta diferent.

Us sembla que l'Alba té algun problema? Quin?

Com creieu que la podem ajudar?

Si nosaltres no podem ajudar-la, a qui hauríem de demanar ajuda?

Si a l'Alba li fa vergonya demanar ajuda, què farem nosaltres?

Fitxa 18b**Ajudar-se mútuament**

En Pau és un company de classe. Fa dies que està molt trist i quan li preguntem què li passa ens explica que un altra company d'escola, més gran que ell, quan ningú no els veu li toca els genitals.

En Pau te por de dir-ho al seu mestre, ja que pensa que no li farà cas perquè l'altra alumne és molt bon estudiant i ell no.

Us sembla que el Pau te algun problema? Quin?

Com creieu que el podem ajudar?

Si nosaltres no podem ajudar-lo, a qui hauríem de demanar ajuda?

Si al Pau li fa vergonya demanar ajuda, què farem nosaltres?

15. I si no et fan cas...

Durada

50 minuts

Objectius

- Potenciar la fermesa i la persistència en la recerca d'ajuda

Descripció

Primera part

L'activitat consisteix en establir una relació personalitzada per a cada alumne de les seves persones de confiança. Amb aquesta finalitat, s'utilitzarà la Fitxa núm. 19.

Els alumnes explicaran la relació que mantenen amb cadascuna de les persones de a seva relació.

Segona part

A continuació es poden visionar la tercera i la quarta part de la tercera pel·lícula, fent una pausa entremig a fi i efecte de que es pugui comentar la seqüència vista. En tot cas, el missatge final a retenir per part dels alumnes és el de que encara que costi, sempre hi ha algú que els escoltarà.

Es pot aprofitar per presentar el Telèfon de la Infància i fer un cartell com el de la pàgina 116 per penjar a l'aula.

Dinamització

A la fitxa 19, és important que constin persones properes al món de l'infant, però també altres persones que formen part especial de la comunitat, com per exemple el policia o el metge.

Materials necessaris

- Fitxa núm. 19: I si no et fan cas...
- **Video** *Sentir que si, sentir que no*

Fitxa 19**I si no et fan cas...**

Sempre es pot demanar ajuda a alguna persona de confiança.

Escriu en cada quadre una persona a la que demanaries ajuda

16. Agenda de la seguretat

Durada

Sense especificar

Objectius

- Conèixer la manera de contactar amb persones que poden prestar ajuda en cas necessari.

Descripció

L'activitat consisteix en emplenar la fitxa 20 amb l'ajuda dels pares. Si els alumnes utilitzen agenda escolar, poden copiar els telèfons a la mateixa, per exemple en color vermell.

El mestre ha de veure la fitxa un cop emplenada pels pares i l'alumne per comprovar la col·laboració dels pares.

Materials necessaris

- Fitxa núm. 20: Agenda de la seguretat

Fitxa 20**Agenda de la seguretat**

En cas que necessitis ajuda pots trucar a:

Trucar a	Telèfon
 Casa	
 Treball del pare	
 Treball de la mare	
 Veïns	
 Policia	
 Policia local	
 Mossos d'Esquadra	
 Ajuntament	
 Escola	
	
	

17. Mapa de la seguretat

Durada

Sense especificar

Objectius

- Conèixer els recursos del barri (o població) als que es pot recórrer en demanda d'ajuda.

Descripció

Per a dur a terme l'activitat caldrà disposar de fotocòpies d'un plànol del barri i/o municipi per a distribuir a tots els alumnes. Aquests, demanant ajuda als seus pares, hauran de situar en el plànol:

Polícia, Ambulatori, Hospital, Oficina de Serveis socials, Etc.

I completar en la fitxa 20 els telèfons que faltin. També hauran de conèixer quins estan sempre oberts i en quines circumstàncies s'hi pot demanar ajuda.

Si es prefereix es pot treballar amb un únic plànol més gran i, enganxar-lo sobre una peça de fullola o suro. Així els alumnes podran senyalar amb xinxetes de colors cada un dels recursos detectats. Amb un fil, es pot connectar cada xinxeta amb una tarja que indiqui:

Nom del recurs, Adreça i telèfon, Horari

A criteri del mestre, es pot organitzar una sortida a fi i efecte de que els alumnes coneguin realment els recursos, els ubiquin en el barri, i puguin parlar amb alguna de les persones que hi treballen.

Materials necessaris

- Plànols
- Fitxa núm. 20: El mapa de la seguretat
- Fullola
- Xinxetes
- Tarjetons de cartolina

Telefon de la Infància

900 300 777

Quadre resum

Quadre resum		
Bloc	Activitat	Fitxa
El nostre cos	1) El nostre cos	1, 2
	2) Qui pot tocar el nostre cos?	3
	3) Cançó: el meu cos és meu Vídeo	4
Sensacions que sí, sensacions que no	4) Sentim que sí, o sentim que no Vídeo	5
	5) Petits consells per aprendre a dir no Vídeo	6
	6) Quan sentim que sí i quan sentim que no	7, 8
Els abusos sexuals	7) Els abusos sexuals Vídeo	9
	8) Pensar i decidir	10
	9) Les agressions sexuals Vídeo	11
La seguretat personal	10) Les tres preguntes de l'estrany Vídeo	12, 13a, 13b
	11) No obrir la porta als desconeguts	14a, 14b
	12) Recordeu la cançó? Vídeo	4, 15a, 15b, 16
Els secrets	13) Bons i mals secrets	17
Demandar ajuda	14) Demandar ajuda Vídeo	18a, 18b
	15) I si no et fan cas Vídeo	19
	16) Agenda de la seguretat	20
	17) Mapa de la seguretat	20

Quadre de control

Quadre de control		
Bloc	Data	Comentari
1) El nostre cos		
2) Qui pot tocar el nostre cos?		
3) Cançó: el meu cos és meu		
4) Sentim que si, sentim que no		
5) Petits consells per aprendre a dir no		
6) Quan sentim que si i quan sentim que no		
7) Els abusos sexuals		

8) Pensar i decidir		
9) Les agressions sexuals		
10) Les tres preguntes de l'estrany		
11) No obrir la porta als desconeguts		
12) Recordeu la cançó?		
13) Bons i mals secrets		
14) Demanar ajuda		
15) I si no et fan cas		

16) Agenda de la seguretat		
17) Mapa de la seguretat		

Questionari inicial

Qüestionari inicial

Senyala en el requadre si ets un noi o una noia

1. Noi

2. Noia

Contesta envoltant amb un cercle la resposta que consideris correcta:

1. Si tenim problemes ho hem de dir a un adult de confiança.	SI	NO	NO HO SÉ
2. Un abús sexual és quan algú et toca parts íntimes del teu cos sense que tu estiguis d'acord.	SI	NO	NO HO SÉ
3. Quan tenim la sensació que una cosa que ens fan no ens agrada és important dir-li a la persona que ho fa.	SI	NO	NO HO SÉ
4. Tots els adults sempre ens poden ajudar.	SI	NO	NO HO SÉ
5. Les persones que abusen sexualment dels nens o nenes són sempre persones desconegudes.	SI	NO	NO HO SÉ
6. Si un nen pateix un abús sexual és perquè és dolent.	SI	NO	NO HO SÉ
7. Si alguna persona ens fa una pregunta pel carrer i no tenim cap sensació estranya la podem contestar.	SI	NO	NO HO SÉ
8. Si una persona en qui confiem ens fa alguna cosa que no ens agrada ho hem de dir ràpidament a un altre adult en qui confiem.	SI	NO	NO HO SÉ

9. És necessari que els meus pares o un adult de confiança sempre coneguin a on estic.	SI	NO	NO HO SÉ
10. La majoria d'agressors sexuals no es poden distingir pel seu aspecte.	SI	NO	NO HO SÉ
11. És correcte que un adult m'ofereixi diners per fer-me fotos.	SI	NO	NO HO SÉ

Llegeix poc a poc les preguntes i contesta envoltant amb un cercle el que tu faries davant de cada una de les situacions. Només pots contestar marcant una sola resposta.

12. Si alguna persona adulta et fa carícies i petons d'una forma que no t'agrada. Què fas?.
- A. Dius que no ho faci més i li expliques a alguna persona adulta de la teva confiança.
 - B. No dius res, ja que és una persona adulta i podria enfadar-se.
 - C. Cada cop que veus a aquesta persona intentes no apropar-te.
13. Si coneixes un nen que està trist perquè una persona adulta li toca el seu cos d'una forma que no li agrada i no vol. Què fas?.
- A. No fas cas. Penses que ja se li passarà.
 - B. Ho expliques a alguna persona gran de la teva confiança perquè l'ajudi.
 - C. No cal fer res. Si ell vol ja ho explicarà als seus pares.
14. Alguna persona que t'estima et fa una abraçada i un petó. Què fas?.
- A. No fas res. Simplement estàs content.
 - B. Tu també li fas un petó i una abraçada.
 - C. Li dius que no et faci més petons i abraçades que ja ets gran.

15. Un familiar comença a fer-te carícies d'una forma que no t'agrada. Què fas?.

- A. Li dius que deixi de fer-ho
- B. Deixes que ho faci.
- C. Et molesta el que fa, però no t'atreveixes a dir res.

16. Vas pel carrer i una persona desconeguda et diu que s'ha perdut i et pregunta si el pots acompanyar. Què fas?.

- A. L'acompanyes al lloc on et diu que va.
- B. Li dius que es millor que pregunti a una persona adulta i marxes.
- C. Parles una estona amb aquesta persona per explicar-li molt bé com ha d'anar.

**Guia per a pares i
mares. Com podem
prevenir amb els
nostres fills i filles
els abusos sexuals?**

Guia per a pares i mares

A continuació us presentem una sèrie de continguts que creiem adient per el.laborar una guia dirigida a pares i mares.

Els pares i mares sovint tenim dificultats per parlar dels abusos sexuals perquè potser:

- Pensem que només passa i passarà als fills dels altres
- No comprenem perquè hi ha persones que abusen dels infants
- En el millor dels casos, esperem que altres parlin del tema als nostres fills

De vegades, pensem que els abusos sexuals infantils:

- Són poc freqüents
- Si passessin al voltant nostre ho sabríem fàcilment
- Els agressors són quasi sempre desconeguts
- Els infants i adolescents als quals els passa és perquè s'ho han buscat ells mateixos
- Els infants i adolescents no diuen la veritat
- Només es produeixen en situacions de marginació
- Són un assumpte privat de cada família i ningú s'hi ha de ficar

Ara sabem que tot això **no és cert. Els abusos sexuals infantils són una realitat, independentment que vulguem o no reconèixer-ho.**

Aquesta guia ens pot ajudar a millorar la nostra preparació com a pares i mares per prevenir situacions negatives als infants, especialment les relacionades amb l'abús sexual infantil.

Quines són les necessitats i drets dels infants?

L'interès per la millora del **benestar dels infants** és cada vegada més compartit per tots: ciutadans (adults i infants), entitats, administracions, etc. Això ha portat, per exemple, les Nacions Unides a aprovar el 1989 la Convenció de Drets dels Infants, que, entre d'altres, reconeix les següents necessitats :

Salut i qualitat de vida

Tenir alimentació, roba i habitatge adequats. Tenir higiene del cos, de la roba, de l'habitatge, dels carrers, etc. Rebre atenció sanitària per mantenir la salut o per recuperar-la si estan malalts, etc.

Integració i participació, educació i joc

Jugar, relacionar-se amb els altres, poder conèixer el seu voltant, etc. Poder donar els infants les seves opinions i participar en la família i en la societat i, a mesura que es fan grans, poder fer les coses sols, etc.

Amor, identitat

Sentir-se segurs, estimats, acceptats, respectats i acompanyats. Poder estimar i viure amb els altres. Saber que els pares estan a prop per escoltar-los, respondre les seves preguntes i explicar-los les normes.

Protecció, igualtat, solidaritat i denúncia

Estar protegits a casa, a l'escola i al carrer, davant de possibles riscos, accidents i maltractaments. A mesura que es fan grans, saber protegir-se sols. Respectar el seu cos i el seu desenvolupament sexual.

Això no pot quedar només en unes paraules boniques sinó **que cal fer possible que esdevingui realitat.** La societat i les famílies han d'intentar satisfer aquestes necessitats. **Ser petit no vol dir tenir menys drets.**

Què vol dir maltractar un infant?

Hi ha algunes societats i alguns adults que tracten els infants, siguin de la seva família o no, amb **violència física, verbal, psicològica o sexual** (amb càstigs desproporcionats, cops, amenaces greus, insults, aïllament, rebuig, riure's sempre d'ells, no demostrar-los tendresa, etc.) **o no donant-los les atencions adequades a les necessitats** que acabem d'assenyalar.

Els abusos sexuals són una de las formes de maltractament infantil, no l'única.

Què sabem sobre els abusos sexuals infantils?

Què són?

Parlem d'abusos sexuals quan una persona adulta utilitza un infant per estimular-se sexualment ell mateix, l'infant o una altra persona. També pot ser comès per una persona menor de 18 anys, quan aquesta és significativament major que l'infant o quan té més poder o control sobre aquest.

En resum, algú **abusa del seu poder i de la confiança** que l'infant li té de diferents formes: guanyant-se la seva confiança si no la tenia prèviament, donant coses a canvi, enganyant dient que faran una altra cosa, amenaçant, etc.

Quins tipus de conductes són abús sexual infantil?

Poden ser diferents conductes prohibides que habitualment no van acompanyades de violència física: exhibicionisme, carícies a parts íntimes, sexe oral, masturbació, incest, violació, penetració digital, pornografia, prostitució, etc. De fet, la majoria de vegades les amenaces de l'agressor aconseguen que l'infant accepti i mantingui el silenci.

Són relativament freqüents?

Sí. Segons estudis recents fets al nostre país, i que coincideixen amb dades d'altres països, aproximadament 20 noies de cada 100 i 10 nois de cada 100 pateixen algun tipus d'abús sexual abans dels 17 anys. Una de cada quatre vegades que passen aquests abusos es tracta de conductes molt íntimes, com a coit vaginal o anal, sexe oral i masturbació. En la meitat dels casos els abusos ocorren més d'una vegada.

No podem dir que ara hi hagi més abusos que abans, en tot cas **ara són més coneguts i detectats**.

Qui pot ser-ne víctima?

Qualsevol **nen o nena** de qualsevol **edat** i de qualsevol **classe social**. Els infants i adolescents **no són responsables dels abusos** que reben. Els responsables sempre són els adults.

Qui són els abusadors?

Poden ser **desconeguts o pel contrari algú molt proper** (veí, amic, familiar). Són persones **aparentment normals**, però amb dificultats per controlar els seus impulsos. Són gairebé sempre homes i poden pertànyer a qualsevol classe social, professió, etc.

Gairebé la meitat dels abusadors van començar a abusar abans de complir els 16 anys. En la majoria de casos són persones que poden tenir relacions

sexuals amb d'altres adults. **En pocs casos són pederastes**, o sigui, persones que només senten atracció sexual per als infants.

Quins efectes poden produir els abusos?

Els efectes depenen del tipus d'agressió que ha patit l'infant, de la seva durada i freqüència, de l'edat de l'agressor i de la víctima, de la relació entre ambdós, de la reacció de l'entorn,... **No hi ha símptomes produïts només pels abusos sexuals**. Altres causes poden produir els mateixos símptomes i això fa més difícil el seu diagnòstic.

La majoria dels infants sotmesos a abusos tenen algun tipus d'afectació.

Els més freqüents són els problemes psicològics, que poden aparèixer:

- Poc després de l'abús:
 - desconfiança, por, aïllament, hostilitat, etc. cap l'agressor i/o familiars
 - vergonya, culpa, imatge negativa de si mateix, ansietat, angoixa, depressió, etc.
 - excés de curiositat cap a la sexualitat, precocitat sexual, etc.
 - problemes amb la son, el menjar, problemes escolars, etc.

- Més endavant, **i especialment si no han estat convenientment tractats, els abusos es poden manifestar per :**
 - depressió, ansietat, idees de suïcidi, imatge negativa d'ells mateixos, hostilitat cap a les persones del mateix sexe que l'agressor, etc.
 - fracàs escolar, relacions familiars conflictives, desconfiança, fugides de casa, drogaaddicció, delinqüència, prostitució, etc.
 - por al sexe, promiscuïtat, disfuncions sexuals, embaràs no desitjat, malalties de transmissió sexual, més risc de patir nous abusos sexuals, etc.

Com podem prevenir els abusos?

Realment es poden prevenir els abusos sexuals infantils?

Diverses investigacions ens confirmen que en molts casos sí que es poden prevenir. Tot i que és un tema complex, es pot fer prevenció a partir d'unes pautes generals que cada família ha d'adaptar amb un treball conjunt amb l'escola i la resta de la societat.

La informació sobre els abusos sexuals ha de formar part de la formació bàsica que els adults donem als infants i adolescents sobre la seva seguretat. Un infant ben informat, amb suport dels seus i capacitat de trobar solucions a situacions imprevistes amb serenitat, té menys possibilitats de ser víctima d'abusos sexuals.

Es tractaria per tant de :

- donar-los protecció per reduir les possibilitats que rebin abusos
- donar-los confiança perquè en puguin parlar si s'hi troben o s'han trobat,
- donar-los informació perquè sàpiguen identificar riscos, com actuar, i
- evitar que es converteixin en agressors

No hem d'esperar que ocorri un abús per començar a parlar del tema.

Qui pot prevenir?

No és una tasca només dels pares, mares i la resta de familiars. Tothom té alguna cosa a fer per prevenir els maltractaments en general i els abusos sexuals en concret: pares, mares, veïns i veïnes, companys de classe, professionals dels diferents serveis (salut, serveis socials, educació...), responsables polítics, etc.

Quin és el paper dels pares i mares?

- ▶ Crear un clima de comunicació, estimació, confiança i seguretat a la família. **Per exemple: dedicar un temps cada dia, per poc que sigui, parlar, jugar, etc. Hem d'estar a prop dels infants perquè sàpiguen que estarem al seu costat quan ens necessitin.**
- ▶ Augmentar el nivell de confiança dels fills en ells mateixos **perquè no permetin que algú els faci alguna cosa que ells no vulguin. Per exemple: que donin idees sobre com actuarien en situacions imprevistes.**
- ▶ **Parlar amb ells d'aquests temes perquè, arribat el cas, ells en puguin parlar amb nosaltres.** Han de saber com es poden protegir i com reconèixer les situacions de risc perquè, si els passa algun cop una situació d'abús, la puguin comunicar.

- ▶ **Ensenyar els infants a demanar ajut.** Fomentar que el nostre fill/-a tingui un grup de persones de confiança als quals recórrer en cas necessari: altres familiars, pares d'amics, mestres i altres professionals, així com acostumar-los a portar els seus telèfons a sobre juntament amb monedes o targetes.
- ▶ **Ensenyar els infants a ajudar-se** els uns als altres, i a saber ocupar-se dels més petits.
- ▶ **Conèixer els nostres veïns i els amics dels nostres fills i les nostres filles.**

Que podem fer els pares i els mestres?

- ▶ La sexualitat infantil és un aspecte més del desenvolupament normal de l'infant. És un aprenentatge d'autodescobriment, de sensacions de plaer, de curiositat, etc. S'han de tractar els temes de la sexualitat sense crear por innecessàries.
- ▶ Donar **als infants una educació afectiva i sexual**, que respongui les seves preguntes d'acord amb la seva edat, perquè sàpiguen:
 - com funciona el seu cos
 - que el seu cos és seu
 - que poden dir NO a un adult
 - que tenen dret al respecte i a la protecció dels adults
 - que poden parlar amb nosaltres d'aquests temes amb confiança
- ▶ **Buscar més informació** conjuntament sobre aquests temes.

La prevenció dels abusos sexuals ha de crear **en els infants sentiments i actituds positives envers la sexualitat.**

Com parlar amb els infants?

No és fàcil, però hem de parlar i amb cura. Que sàpiguen que poden patir una agressió no resulta fàcil, però sempre tindran menys por si saben què han de fer en aquestes situacions.

- ▶ **Encoratjar-los a parlar dels seus sentiments en general i a expressar-los, per negatius que els semblin**

Quan parlar?

Qualsevol situació quotidiana pot ser adequada: al voltant del seu creixement, informacions que senten als mitjans de comunicació, que han tractat a l'escola, etc.

- ▶ **Intentar reservar un temps cada dia, per poc que sigui, per escoltar el nostre fill/-a.**

Com es poden protegir els infants i adolescents?

Tenir unes **normes de seguretat** com les que proposem a continuació pot ajudar als infants i adolescents a ser independents i tenir seguretat en si mateixos, sense perdre espontaneïtat i afecte.

► **Conèixer unes regles de protecció i el perquè d'aquestes :**

- Que tenen **dret a dir NO** a un adult davant de determinades proposicions, fins i tot quan és algú que coneguin
- Que no es una falta d'educació **no fer cas** a un adult que demani que l'acompanyi a algun lloc. Si aquest en té necessitat real trobarà algú que l'ajudi.
- Que en cas de perill, **no s'han de quedar sols**: cal acostar-se a altres persones, entrar a una botiga, etc.
- Que diguin als adults de confiança **on seran**.

► Saber **demanar ajut insistentment** fins que algú els faci cas, parlant amb algun familiar, amb el mestre, amb el policia o amb el metge...

► Saber **trobar solucions a situacions inesperades o de risc**: una manera seria ensenyar als nostres fills/-es a actuar en diferents situacions, per exemple: quan algú desconegut els proposi anar amb ells a algun lloc. Podríeu ensenyar als vostres fills que es facin preguntes d'aquest estil :

- Tinc ganes de dir sí o no a aquesta proposta?
- Sabran els pares on seré?
- Algú m'ajudarà si ho necessito?

Explicar-los que si responen NO a una sola d'aquestes preguntes, el millor és no acceptar aquesta proposta i anar a buscar la companyia d'algun adult de confiança.

► **Ajudar-los a diferenciar els secrets que cal guardar dels que no**. Per exemple, explicant com cal guardar alguns secrets entre el grup d'amics (una festa d'aniversari per sorpresa o similars), però que no s'ha d'acceptar cap pacte secret amb adults.

I si l'abús s'està produint o ja s'ha produït?

- ▶ **Escoltar i observar.** Cal donar especial atenció als canvis bruscos i sense aparent explicació: son, menjar, joc, estudi, relacions amb els altres,... Si n'observem, llavors hem de preguntar-li què li passa.
- ▶ **Donar credibilitat** als infants si ho diuen, ja que en aquests temes, no acostumen a mentir.
- ▶ Escoltar en un **lloc adequat, amb tranquil·litat i sense alarmar-los.** De tota manera el més freqüent és que no ho diguin o que ho expressin d'altres maneres, amb canvis de conducta o actituds. Si veu que ens alarmem o demostrem disgust, potser deixi d'explicar-nos tot el que realment ha passat.
- ▶ **Expressar-li afecte, assegurant-li** que l'estimem igual que abans, reconèixer els seus sentiments i animar-lo a seguir endavant. Evitar sobreprotegir-lo.
- ▶ Fer-li entendre que ell o ella **no és el responsable** ni el culpable del que li ha passat, i que ara ja no corre perill perquè farem tot el possible perquè no torni a passar.
- ▶ **Reconèixer que ha estat valent al comunicar-ho**, ja que aquestes coses són difícils d'explicar als altres. Més que demostrar llàstima, hem de donar-li suport actiu.
- ▶ **Reflexionar** sobre la millor manera d'actuar. **Buscar suport** per a nosaltres mateixos amb persones de confiança i/o professionals.
- ▶ Fer-li una **revisió mèdica** per assegurar-nos que no té ferides.
- ▶ **Protegir-lo** perquè l'agressor no hi pugui accedir, perquè l'infant pugui denunciar l'abús i per evitar que ocorri el mateix a d'altres infants.
- ▶ **Comunicar-ho**, siguem familiars o no, als professionals, malgrat els temors i dificultats que això ens pugui suposar.

A on demanar ajut?

• Serveis Socials de l'ajuntament.
• Telèfon de la Infància 900 300 777
• Central de Policia de Menors: Mossos d'Esquadra. Tel. 93 300 22 96
• Grup de Menors de la Policia Nacional: Tel. 93 290 37 27
• Fiscalia de Menors: Tel. 93 567 18 85
• Jutjats

Els pares i mares som un element clau en la prevenció. I per tant és convenient que:

- Escoltem els fills i les filles
- Parlem amb els fills i les filles
- No esperem que ocorri un abús per començar a parlar del tema
- Creem actituds positives cap a la sexualitat
- No sobreprotegim els fills, i ensenyem-los a protegir-se
- Col·laborem amb l'escola quan tracti aquests temes
- Creguem els fills en aquests temes i, si cal,
- Denunciem

Els infants i adolescents han de tenir:

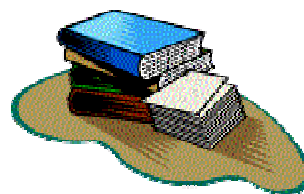
- unes normes de seguretat i de protecció
- una educació afectiva i sexual adient

Els infants i adolescents han de saber que :

- el seu cos és seu. Ningú té dret a tocar-los sense el seu permís
- si han patit un abús, no en són culpables
- poden recórrer als adults de confiança

Guia de recursos

Recursos educatius

Bibliografia general

Per a educadors/es:

- Cantón, J. y Cortés, M.R. (1998) **Malos tratos y abuso sexual infantil**. Ed. Siglo XXI. Madrid.
- Generalitat de Catalunya (1997) **El llibre d'en Pau**. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Barcelona
- López, Félix: (1994) **Abusos sexuales a menores: lo que recuerdan de mayores**. Ministerio de Asuntos Sociales. Madrid.
- López, Felix: (1995) **Prevención de los abusos sexuales de menores y educación sexual**. Amarú ediciones. Salamanca.
- Martínez, A. Y De Paul, J. (1993) **Maltrato y abandono en la infancia**. Barcelona. Martínez Roca.
- Martínez Roig, A (1989) **Maltractament d'infants**. Fundació Serveis de Cultura Popular. Barcelona.
- Rodríguez, P. (1993) **El drama del menor en España. Cómo y por qué los adultos maltratamos a los niños y jóvenes**. Barcelona. Ediciones B.
- Rojas Marcos, L (1995) **Las semillas de la violencia**. Ed. Espasa Calpe. Madrid.
- Vázquez, Blanca (1995) **Agresión sexual. Evaluación y tratamiento en menores**. Siglo XXI de España editores. Madrid.

Per a infants:

- Mebes, M. (1994) **Ni un besito a la fuerza**. Ed. Maite Canal. Bilbao.
- Watcher, O. (1988) **Se acabaron los secretos**. Barcelona. Grijalbo.
- ASTRAPI-CFES : **Le petit livre pour dire NON**. Bayard Presse Jeune. Paris
- Lenet/ Barthelme : **Cuéntame tus secretos**. Ed. Grijalbo. Barcelona. 1987.
- Saint Mars,D. / Bloch, S. : **Algú segueix la Lilí**. Edicions La Galera, 1997

Altres programes de prevenció

- Del Campo, A., López, F. (1988) **Prevención de abusos sexuales a menores. (3) Unidad didáctica para educación infantil (3-6 años)**. Salamanca. Amarú y Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- Del Campo, A., López, F. (1988) **Prevención de abusos sexuales a menores. (4) Unidad didáctica para educación primaria (6-12 años)**. Salamanca. Amarú y Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- Del Campo, A., López, F. (1988) **Prevención de abusos sexuales a menores. (5) Unidad didáctica para educación secundaria (12-16 años)**. Salamanca. Amarú y Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- López, F., del Campo, A. (1998) **Prevención de abusos sexuales a menores. (1) Guía para los educadores**. Salamanca. Amarú y Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- López, F., del Campo, A. (1998) **Prevención de abusos sexuales a menores. (2) Guía para padres y madres**. Salamanca. Amarú y Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Bibliografía sobre educació afectiva i sexual

- Boix, F., Font, P (1985) **Dafnis i Cloe. Cos, sensualitat i sexualitat**. Barcelona. Ed. Graó. Biblioteca de la Classe.
- Font, P. (1990) **Pedagogia de la sexualitat**. Barcelona. Graó.
- López, F. (1995) **Educación sexual de adolescentes y jóvenes**. Madrid. Siglo XXI.
- Programa Harimaguada **Educación afectiva y sexual (6-12 años)**. Consejería de Sanidad. Gobierno de Canarias.
- Robert, J. (1987) **Mi sexualidad (6-9)**. Buenos Aires. Ed. Nueva Visión.
- Robert, J. (1987) **Mi sexualidad (9-12)**. Buenos Aires. Ed. Nueva Visión.

Bibliografía sobre els drets de l'infant

- Alonso, J.M./Mancilla, F. (coords.) (1998): **“El petit llibre dels drets humans”** Institut de Drets Humans de Catalunya/ Edicions Raima.
- Ministerio de Asuntos Sociales (1991) : **50 Juegos para el aprendizaje de los derechos de los Niños y las Niñas**. Madrid.
- Unicef (1994) **¡Nada más justo! Guía práctica para aprender acerca de la Convención sobre los Derechos del Niño**. Sesión de Educación para el Desarrollo. Madrid

Revistes i altres publicacions

- **InformACIM**
Pg. de Gràcia, 78, 2n 2a A
08002 Barcelona
- **Bienestar y Protección Infantil**
Delicias, 8, entreplanta
28045 Madrid
- **Child Abuse and Neglect**
www.ipscan.org
- **Save the Children España**
www.savethechildren.es/organizacion/abus.htm
- **FADA. Associació per a l'Assessorament i la Prevenció dels Abusos Sexuals a Menors.**
www.gencat.es/entitats/fada.htm

Vídeos

En català

- **Sentir que si, sentir que no.** Barcelona. Fundació Jaume Bofill, 1998. Per a comandes 93 455 16 94

En castellà

- **Sentir que si, sentir que no.** Barcelona. Fundació Jaume Bofill, 1998. Per a comandes 93 455 16 94
- **Derrapaje, o un espacio para hablar.** Diputación Foral de Alava. Departament de Bienestar, 1996.

Referències a Internet

Adreces generals

World Congress Against Commercial Sexual Exploitation of Children
(en castellà)

El explotador sexual de menores

<http://www.usis.usemb.se/children/csec/229e.htm>

Marco legal internacional, legislación internacional y medidas para el cumplimiento de la ley

www.usis.usemb.se/children/csec/229a.htm

Manejo del abuso sexual en niños.

Universidad de Michigan (EEUU) (en castellà)

www.psych.med.umich.edu/web/aacap/apntsFam/rspdabus.htm

www.psych.med.umich.edu/web/aacap/apntsFam/sexabuse.htm

Abuso sexual en los niños. Qué es y como prevenirlo (en castellà)

www.mipediatra.com.mx/abuso.htm

Centro para la prevención de los abusos sexuales. Universitat de Sao Paulo (Brasil) (en portugués)

www.usp.br/servicos/cearhopa.html

American Professional Society on the Abuse of Children (en anglès)

child.cornell.edu/APSAC/apsac.home.html

Adreces específiques contra la pedofilia

Dirección General de la Policía

Unidad de Investigación de la Delincuencia en Tecnologías de la Información
www.mir.es/policia/index.htm

Guardia Civil

Delitos en la Red
www.guardiacivil.org

Vigilants als EEUU

cyberangels.org
pedowatch.org

Vigilants britànics

www.internetwatch.org.uk/index.html

Xarxa Noruega

childhouse.uio.no/redd_barna

End Child Prostitution

www.rb.se/ecpat

Congreso contra la explotación infantil

www.childhub.ch/webpub/csechome

Hackers contra la pedofilia

www.hackers.com/ehap/index2.htm

Red de derechos del niño

www.crin.ch/

Adreces i Telèfons d'interès

Adreces d'interès general

- ▶ **Telèfon d'Atenció a la Infància:** 900 300 777

- ▶ **Direcció General d'Atenció al Menor**
Aragó, 332
08003 Barcelona

Telèfon: 93 214 01 00

- ▶ **Fiscalia de Menors**
València, 344, 2n
08009 Barcelona

Telèfon: 93 567 18 85

- ▶ **Unitat Central del Menor. Oficina d'atenció al ciutadà. Mossos d'Esquadra**
Atenció les 24 hores del dia.
Bolívia, 30-32
08018 Barcelona

Telèfon: 93 300 22 96

- ▶ **Departament de Justícia. Oficina d'atenció a la víctima**
Rda. Sant Pere, 31, pral.
08010 Barcelona

Telèfon: 93 318 37 50

- ▶ **Telèfon d'Atenció a la Víctima:** 900 12 18 84

- ▶ **Direcció General de Justícia Juvenil**
Casp, 26
08001 Barcelona

Telèfon: 93 301 59 43

- ▶ **Diputació de Barcelona**
Servei d'Acció Social
Unitat de Programes d'Infància, Joventut i Família

Telèfon: 93 402 21 64

- ▶ **FADA. Associació per a l'Assessorament i la Prevenció dels Abusos Sexuals a Menors.**
Fontanella, 20
08002 Barcelona

Telèfon: 93 318 97 69

- ▶ **Associació Catalana per la Infància Maltractada**
Pg. de Gràcia, 78, 2n 2a A
08002 Barcelona

Telèfon: 93 215 11 32

- ▶ **Institut d'Estudis de la Sexualitat i la Parella**
València, 317-319, 1r 4a
08009 Barcelona

Telèfon: 93 457 24 29

www.ictnet.es/+iesp